

525-ci qəzet

"525 Kitab" seriyası

ELÇİN

"Qarabağ
şikəstəsi"

84(5470)-4
E 44

«Elçin tənqidi fəaliyyətə də yazıçı kimi başlamışdır. Lakin tənqidi əsərləri öz canlılığı, kəsəri aktuallığı ilə həmişə ümumi maraq oyatmışdır... O müasirliyi aktualılıqla eyniləşdirməyi, hər iki estetik kateqoriyadan sənətkarlıq hesabına sui-istifadə etməyi müasir ədəbiyyatın ən yaralı yeri sayır və bədii ədəbiyyatı sənətkarlıq məsələlərini, tənqidi həmişə onlara vəhdətdə aparır. Bu məqsədlə Elçin müasirliyin əsas ideya-estetik mündəricəsini açır, inandırır ki, həqiqətən müasirliyi, zamanın böyük məsələlərinin daxili ictimai, fəlsəfi, əxlaqi keyfiyyətlərini açmadan onların həqiqi, real, dərin təsvirinə nail olmaq mümkün deyil; əgər müasirlik bugünkü fəlsəfi-əxlaqi yüksəklik səviyyəsində dayanmağı tələb edirsə, sənətkar müasirliyi həmin fəlsəfi-əxlaqi yüksəkliyə daha ucadan baxmağı bacarmaq istedadı deməkdir.»

Akademik Kamal Talıbzadə

«Elçinin ədəbi hadisələrə obyektiv yanaşması, yeri düşdükcə kəskin polemikalara girməsi, işin ağırlığından qorxmaması, mühüm elmi-bədii problemlərə nəzəri əsaslarla yanaşması əsərinin («Tənqid və nəsr») sanbalını xeyli artırmış, bu əsəri ləyaqətli bir tədqiqata çevirmişdir.

Elçin hələ universitetdə təhsil alarkən, mənim tələbəm olmuş, geniş dünyagörüşü, istedadı, fəallığı ilə diqqətimi cəlb etmişdir. Sonralar aspiranturada oxuyarkən, onun bu keyfiyyətləri daha da inkişaf etmiş və o, yaxşı bir müasir ədəbiyyatşünas-mütəxəssis kimi yetişmişdir».

Mir Cəlal

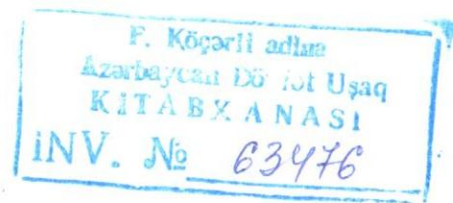
«525 KİTAB» seriyası

Elçin

«Qarabağ şikəstəsi»

(hekayə)

fond 2015

Bakı – Mütərcim – 2009

«525-ci qəzet»in «525 Kitab» seriyası
«Dünya ədəbiyyatı» dərgisinin dəstəyi ilə

Seriyanın rəhbəri: **Rəşad Məcid**,
«525-ci qəzet»in baş redaktoru,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi

Seriyanın redaktoru: **Səlim Babullaöğlu**

Mətbuatdan toplayan: **Bəybala Ələsgərov**

Nəşrin redaktoru: **Əliş Mirzallı**

Dizayner: **Mətanət Qaraxanlı**

Elçin. «Qarabağ şikəstəsi» (*hekayə*).
/ «525 Kitab» seriyası. – Bakı: Mütərcim, 2009. – 48 s.

"QARABAĞ ŞİKƏSTƏSİ"

*Fransız ətri və Ağadadaş ilə
Balacaxanınqilin Qırmızı xoruzunun
bəy axtarışı haqqında
hekayə*

"Qaçqınlar" silsiləsindən

1

...sonra uzaqdan elektrik qatarının çarxlarının səsi eşidildi...

Bakıdan gələn elektrik qatarı Buzovnadən keçib Mərdəkana, Şüvəlana, oradan da Hidro Elektrik Stansiyası qəsəbəsinə gedib, eyni marşrutla da geri qayıdırdı və hər dəfə Buzovnadakı fəhlə yataqxanasında o elektrik qatarının uzaqdan gələn səsi eşidiləndə həyatında birinci dəfə Bakıya gəlməyi Cümünün yadına düşürdü və içmiş vaxtı olanda bir loxma qəhər onun boğazında tıxanıb qalırdı, içməmiş vaxtı olanda isə durub gedib haradansa ara q tapıb içmək istəyirdi.

O vaxt – söhbət it əyyamında qalmış o gözəl illərdən gedir – Cümü Şuşada orta məktəbi bitirib, atasının yığıb qabladığı balaca çamadanı da götürüb həyatında ilk dəfə səfərə çıxdı, avtobusa minib Şuşa dağlarından endi, bu ilk səfərin möcüzəsi içində Xankəndinin böyründən ötüb Ağdamdan, Bərdədən keçdi, iyul günəşi altında od tutub yanan Yevlaxa gəldi, orada da qatarla minib ümumi vaqonda qatar çarxlarının heç vaxt yadından çıxarmayacağı tukkatuku ilə Bakıya – universitetə imtahan verməyə getdi.

Onda Cümüyə elə gəlirdi ki, o dəmir çarxların səsini sədası Şuşa dağlarından gələn bir "Qarabağ şikəstəsi" müşayiət edir və o şikəstə müşayiətli tukkatuk Cümünü təkcə universitet imtahanlarına yox, başqa bir dünyaya aparırdı və o başqa dünya coğrafiya xəritələrində deyildi, Cümünün fikrində, xəyalında idi, o başqa dünya – işıqlı, hərarətli, sirli-sevincli bir gələcək idi və əlbəttə, o zaman Cümü hardan biləydi ki, həmin gələcək lax yumurta kimi bu qədər iyli-üfunətli olacaq...

2

İzabel Xanukoff biləndə ki, Azərbaycana gedəcək, elə həmin an anası gözlərinin qabağına gəldi və elə həmin anda da ürəyindən bir sızılı keçdi, elə bil, içində səssiz-səmirsiz, yumşaq bir şimşək çaxdı və o səssiz şimşəyin İzabelin bütün bədəninə yayılan əyri-üyrü xətləri eləcə əyri-üyrü xətlər boyunca da qızın ürəyini sızıltdı.

Ziba – İzabelin anası – on dörd il idi ki, ağ ciyər xərçəngindən vəfat etmişdi və həmin 1989-cu ildə İzabelin on səkkiz yaşı var idi və aradan keçən bu on dörd ildə İzabelin ürəyində çox həzin, çox kədərli bir nostalgiya hissi var idi, o nostalgiya Ziba nostalgiyası idi, bəzən, üzə çıxırdı, yandırb yaxırdı, bəzən də, çaxır çöküntüsü şüşənin dibinə yatan kimi, qızın ürəyinin dibinə çökürdü, amma heç vaxt yox olmurdu.

İllər keçirdi, amma o Ziba nostalgiyası eləcə İzabelin ürəyinin içində idi, hətta bəzən bu cavan və sərbəst qızın həyatının hansısa gözəl məqamlarında bir müddət o nostalgiya lap dibə çökürdü və həmin məqamlarda İzabel birdən gözlənilməz bir tələş hissi ilə diksinib o Ziba nostalgiyasını tələsik üzə çıxarırdı, çünki artıq on dörd il idi ki, ürəyində gözəldirdiyi o hissiyyat da bu qızın gündəlik həyatının tərkib hissəsi idi.

İzabel özündən böyük qardaş və bacılarından fərqli olaraq Azərbaycanı görməmişdi, İsraildə, Qüds ilə İordaniya sərhədi arasında Eriha deyilən kiçik bir şəhərdə anadan olmuşdu, amma "Azərbaycan" sözü də o Ziba nostalgiyasının içində İzabelin ürəyində idi, çünki Ziba həyatının iyirmi ildən artığını – 1968-ci ildən – İsraildə yaşasa da, onun fikri-zikri, hissləri heç cürə bu ölkəyə sığışmırdı, əcdadlarının diyarı kimi İsrailə hörmət etsə də, hətta bu ölkəni sevsə də, düşüncəsi, hissiyyatı xatirələri ilə bərabər uçub bu yerlərdən min kilometrərlə uzaqlarda yerləşən Azərbaycana, Azərbaycanın Quba şəhərinə, doğulub böyüdüüyü, məktəb bitirdiyi, ərə getdiyi Qırmızı Qəsəbəyə qonurdu.

Əlbəttə, haçansa gözəl Qubada, Qubanın gözəl Qırmızı Qəsəbəsinin Azərbaycan dilli orta məktəbində coğrafiya dərsi keçən və yaqın ki, İordaniyanın adını ilk dəfə elə o dərstdə eşidən, xəritədə görünən al qalstuklu pioner Ziba Xanukovanın ağına da gəlməzdi ki, illər keçəcək və Allahın ona verdiyi ömrü İordaniya sərhədlərində davam edib, orada da başa vuracaq.

Ziba qohumlarının dəvəti və ərinin təkidi ilə bütün ailəsiylə birlikdə İsrailə köçdü, Qırmızı Qəsəbədə nələrə varydısa, satdılar, qohum-aqrəbaya, tanış-bilişə bağışladılar və Zibanın əri elə fəz elədi ki, daha Qırmızı Qəsəbədə heç nələrə qalmadı, amma sonralar başa düşdü ki, Qubada, Qırmızı Qəsəbədə Zibanın (elə onun özünün də!) ürəyi qalıb. Ömür isə Qudyalçayın suları kimi axıb gedirdi və o sular heç vəchlə gəriyə axa bilməzdi.

İzabel bildirdi ki, Qırmızı Qəsəbə Azərbaycanda yaşayan dağ yəhudilərinin – yəhudi tatarın yaşadığı bir yerdir, gözəl bir çayın sahilindədir, meşəli dağların arasında güney bir çöllükdədir və İzabel tez-tez bunun da şahidi olurdu ki, İsraildə yaşayan yəhudilər, hətta SSRİ-nin başqa respublikalarından, Rusiyanın özündən, Ukraynadan, Belorusiyadan İsrailə köçüb gəlmiş yəhudilər Qubanı tanımayanda, Avropadan köçüb gəlmiş yəhudilər isə bəzən Azərbaycanın da adını birinci dəfə eşidəndə, Ziba necə pərt olurdu. Ziba Xanukova yeri düşdü-düşmədi, deyəndə ki, mən Qubadan gəlmişəm, bəzən adamlar elə başa düşürdü ki, söhbət Qubadan gedir və təəccüb edirdilər: "Kubada da yəhudilər var?", guya Fidel Kastro var idisə, orada yəhudi ola biləzdiz, amma Zibaya təsir edən bu deyildi, o idi ki, bu insanlar Quba kimi bir yerin heç adını da eşitməyiblər və belə vaxtlarda Ziba, elə bil, Qudyalçayın, Qəsrəş meşələrinin, igidlərin at oynatdığı Quba dağlarının qarşısında xəcalət çəkirdi və ağılsızına-ağılsızına İzabelə deyirdi:

– Sənin oğlun olanda adını Aydın qoyacam!..

Məsələn burasında idi ki, Ziba hələ onuncu sinifdə oxuyanda – 1959-cu ildə (keçən əsrin ortalarında!) – Qırmızı Qəsəbənin dram dərnəyində ilk dəfə azərbaycanlıların məşhur bir dramaturqunun əsərində Gültəkin rolunu oynamışdı və Aydın da Gültəkinin sevgilisi idi.

Anasının bütün bu söhbətlərinin hamısı İzabelin uşaqlıq xatirələrinə hopub qalmışdı və bir dəfə bu ad – Aydın – yenə onun yadına düşəndə İnternetə baxdı və təkcə belə bir məlumat aldı ki, Türkiyədə Aydın Hətiboğlu adlı bir şair var, amma Zibanın, əlbəttə, Aydın Hətiboğlundan xəbəri yox idi və İzabel bəzən az qala cismani surətdə hiss edirdi ki, oğlu olsa və oğluna Aydın adı qoysa, Zibanın ruhu şad olacaq.

Amma İzabelin hələ ki, ərə getmək fikri yox idi.

Düzdü, dünyada qaçqınlar çox idi, İzabelin də işi qaçqınlarla bağlı idi və qaçqınların həyatı, onlarla hər bir görüş yalnız mənfi emosiyalar verirdi, düzdü, bu cavan qızın ürəyində daimi bir ana nostalgiyası var idi, amma həyat ki, təkcə qaçqınlardan və təkcə o nostalgiyadan ibarət deyildi...

Xəzərin sahilində, Buzovna ilə Zuğulbanın arasında sal qayalıq var idi və yüngül meh əsən sakit gecələr, xüsusən səhərə yaxın, dəniz uğuldayanda, elə bil, bu qayalar da dənizin uğultusuna səs verib uğuldayırdı və evləri sahilədən təxminən bir yarım – iki kilometr aralıda olan Ağadadaş elə yuxuda ikən o dəniz-qayalıq uğultusunu eşidirdi – bu, təhtəlşüür bir hissiyyat idi və həyatının ən gərgin, ən qayğılı, ən yorğun günlərində belə, səhərə yaxın yuxuda eşitdiyi (hiss etdiyi?) o müstərək uğultu Ağadadaşın bütün vücuduna bir rahatlıq gətirirdi, hətta Ağadadaş elə gəlirdi ki, səhərə yaxın dəniz o kiçik qayalığın uğultusunu gözləyir və uğultusu qayalıqdan geri qayıtmalıdır ki, Abşeronda, Buzovna sahillərində dəniz üçün səhər açılısın.

Bəzən Ağadadaş fikirləşirdi ki, dənizlə qayalığın o müstərək uğultusunu əlli il, yüz il, iki yüz il bundan əvvəl onun atası, babaları da beləcə eşidib və bu fikir, elə bil, həmin uğultunu Ağadadaş daha doğma, daha məhrəm edirdi, yay aylarında səhərə yaxın onun vücuduna yayılan rahatlıq özü ilə bərabər yüngül bir sərinlik də gətirirdi və həmin sentyabr səhəri də, həmişəki kimi, qırx illik arvadı Balacaxanımla bərabər, kürsülü evinin üzü dənizə olan artırımında, taxta döşəmədə salınmış yerində yatmış Ağadadaş o gözəl rahatlıq üçün təzəcə girmişdi ki, Qırmızı xoruzun vaxtından əvvəl banlaması bütün həyatı başına götürdü.

Ağadadaş səksəkə içində yuxudan oyanıb yerində oturdu və rəngi solmuş göy maykasının altından arıq və tükü ağarmış sinəsinə qaşıya-qaşıya filtsiz siqaret çəkməkdən xırıldayan səsi ilə:

– Alə, bu nə axmaq oğlu axmaq xoruzdu belə, alə? – dedi.

Balacaxanın adyalın altından pırlamış kök bədənini qurcalayıb yuxulu-yuxulu:

– Fikir vermə, – dedi... – yatgınən...

Ağadadaş sövq-təbii əlini uzadıb yastığının yanında döşəməyə qoyduğu siqaretdən birini götürdü və:

– Necə fikir verməginən, ağəz, mənnəndi begəm? – dedi. – Bu əclafın bu boyda bannamağınnan sonra yatmaq olar?

Və elə bil ki, Qırmızı xoruz sahibinin bu sözlərini bir daha təsdiq etmək üçün var gücü ilə təzədən banladı.

Balacaxanım gözlərini açmayaraq Qırmızı xoruzun qarasına:
– Şoqəribə qalasan səni!.. – dedi.

Ağadadaş qırx-qırx beş il idi Bakı – Binə aeroportu – Buzovna – Zuğulba – Bilgəh – Maştağa – Zabrat – Bakı marşrutu ilə avtobus sürürdü (buna görə də kənddə hamı onu Avtobus Ağadadaş kimi tanıyırdı), iki gün səhərin gözü açılmamışdan gecəyə qədər işdə olurdu, evə gecənin yarısı gəlib çıxırdı, üçüncü günü isə istirahət edirdi və həmin sentyabr günü də həm Ağadadaşın istirahət günü idi, həm də, ümumiyyətlə, bazar günü idi və Balacaxanım da sidq ürəkdən istəyirdi ki, kişi doyunca yatıb dincəlsin, ona görə də indicə dediyi qarğışla kifayətlənməyib, yenə adyalın altında qurcalana-qurcalana Qırmızı xoruzun qarasına:

– Öləsən elə!.. – deyər dübarə bir qarğış da əlavə etdi.

Ağadadaş siqareti yandırıb ayağa qalxdı və xırıltıyla öskürə-öskürə gedib həyatın yuxarı başındakı hinin qapısını açdı:

– Çıx bayıra, əclaf oğlu əclaf!.. – dedi, sonra gedib həyatın də küçə qapısını açdı və səhərin gözü açılmamış Qırmızı xoruz qabaqda, toyuqlar da onun ardınca, tələsə-tələsə və qaqqıldaya-qaqqıldaya həyətdən çıxdılar.

4

O zaman Cümü universitetə imtahan verə bilmədi, əvvəlcə bir "3" aldı, sonra da "2" və həmin qatarla da Bakıdan Yevlaxa qayıtdı, amma Cümünün yadında qalan qatar çarxlarının səsi Yevlaxdan Bakıya gedən həmin qatarın səsi idi və həmişəlik də belə olacaqdı.

O səsi təkcə xatırlatmaq olardı, təkrar etmək isə mümkün deyildi və Buzovnadakı fəhlə yataqxanasının yarım kilometrliyindən keçən elektrik qatarının səsi də Yevlaxdan Bakıya gedən o qatarın səsinə ancaq xatırladırdı və bu xatirədəki kədər Cümünün ürəyinin əlçatmaz, ün-yetməz bir dərinliyində idi. Nə üçün belə idi? – Cümü bunun səbəbini bilmirdi, amma o kədər əvvəllər kəpənək kimi yüngül idi, bir gülüşə, Ağadadəli məhəlləsindəki orta məktəbin on birinci sinfinə gedib-gələndə, elə o vaxtlar hərdən oğrun-oğrun eyvandan baxan Sonanın bir təbəssümünə bənd idi, uçub gedirdi və indiki zindan ağırlığında deyildi.

O universitet səfərindən sonra Cümünün həyatında gözəl hadisələr baş vermişdi, evlənmişdi, uşağı olmuşdu, Şuşanın sayılıb-seçilən taksisi sürücülərindən biri idi, özünə yaxşı həyat-baca düzəltdi və o həyətdə bir armud varıydı ki, ağacdan dərib bir dəfə dişləyəndə şirəsi adamın bütün yaxasını isladır və indi ermənilər də, yaqın, o həyətdə Cümünün dədə-babasının goruna söyə-söyə o armudu ləzzətlə yeyirlər. Heç o həyat də olmasaydı, o ev-eşik də olmasaydı, heç arvad-uşaq da olmasaydı, Şuşanın özü ki, var idi və bu, az idi bəyəm? Bunu fikirləşəndə Cümü Şuşanın təkcə məhəllələrini, evlərini, bağlarını, düzlərini, sıldırım qayalarını yox, Topxana meşəsini, Cıdır düzünü, Ərimgəldini, İsa bulağını, Turş suyu, Səkili bulağı, hətta özünün doğulduğu və ömrü boyu yaşadığı Ağadadəli məhəlləsini yox, Şuşanın az qala bütün ağac-larını, daşlarını da bir-bir gözünün qabağına gətirirdi, hətta Şuşanın kənarlarındakı böyürtkən kolları da köhnə (və doğma!) tanışlar kimi yadına düşürdü və bəzən Cümü özü də heyrətə gəlirdi ki, bu daşlar, bu ağaclar, kollar onun beynində bu dəqiqliklə nə vaxt və necə həkk olub?

Cümü ömrü boyu Şuşanın Ağadadəli məhəlləsində yaşamışdı, çünki erməni gəlib Şuşanı alandan sonra ki, qaçdılar, qaçqın olub gəlib burada, Buzovnadakı bu fəhlə yataqxanasında məskunlaşdılar, aradan keçən bu on ildəki həyat Cümünün ömrü deyildi, bu başqa bir şey idi. Nə idi? Nə idisə də, Cümünün yaşadığı ömür – Şuşada, o Ağadadəli məhəlləsində qaldı və Cümü bütün sıxa vücudu ilə hiss edirdi ki, bir daha Şuşaya gedib o ömrü davam etdirməyəcək, ona görə yox ki, erməni haçansa Şuşadan qovulmayacaq, ona görə ki, Cümü elə burada öləcək və onun mafəsini Buzovnadakı fəhlə yataqxanasının həyətidən qaldıraraq aparıb kənd qəbiristanlığının böyüründə bir yer tapıb basdıracaq və bu ətrafın sümsük itləri də gəlib orda pislik edəcək.

5

Elə ki, qəfil bir həmlə ilə Zibanı tutan xəstəlik onu nəfəs almağa qoymurdu, elə ki, tənənfəs olub az qalırdı boğulsun, o zaman sidq ürəkdən gələn bir təəssüflə (heyhatla!) deyirdi:

– Qəşrəşin havası lazımdı mənə... Qəşrəşin havası mənə sağaldardı...

Şuşa camaatı və o cümlədən Cümü gözünü açıb Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişini Bazar başında çayçı görmüşdü və o çayxanada oturub çay gözləyə-gözləyə ondan soruşanda ki, "Məmməd dayı, bizim çayımız nə oldu?", əlindəki nəlbəki-stəkanları başqa mizin arxasındakı növbəti müştərilərinin qabağına düzə-düzə deyirdi: "– Gözlə, gəlirəm!" və üç göz qırpmından sonra o gözəl çay, həqiqətən, gəlib mizin üstünə düzülürdü. Bir mizin arxasında istəyir iki adam otursun, istəyir on adam, fərqi yox idi, Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişi çayı bir dəfəyə gətirirdi, özü də məcməyisiz – bir əlində (sağ əlində) hərəsi iki nəlbəki-stəkan beş mərtəbə çay sarayı gətirirdi və hələ Şuşada heç kim görməmişdi ki, Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişi bircə dəfə əlindən stəkan salıb sındırsın, amma on il idi ki, Məmməd dayı Buzovnadakı bu fəhlə yataqxanasında yaşayırdı, Bazar başındakı o çayxana da, bir əlində tutduğu o beşmərtəbə çay sarayı da çayxananın kəklikotu, nanə, yarpız, hil, mixək, darçın qoxusu hopmuş ab-havası kimi, həmişəlik bir keçmişdə qalmışdı, Gözlə-Gəlirəm ayaması da o çayxana ab-havasına sadıq qalaraq yavaş-yavaş yaddan çıxıb getmişdi və indi Məmməd dayı özü birdən-birə o qədər qocalmışdı, o qədər əldən düşmüşdü ki, bir armudu stəkanı güclə əlində tutub çay içə bilirdi.

Fəhlə yataqxanasının həyatında qədim bir zeytun ağacı var idi və o qədim zeytun ağacının altında sovet dövründən qalma sınıq-salxaq bir skamya var idi və Məmməd dayı hər gün səhərin gözü açılandan yeddi nəfərin yaşadığı on səkkiz kvadratmetrlik otaqdan çıxıb həmin skamyada otururdu, bir də şər qarışanda durub o otağa qayıdırdı, nə yeyirdisə də, elə o skamyada yeyirdi, kimsə çay gətirəndə də elə o skamyada içirdi.

Və bir dəfə – iki il bundan əvvəl – axşamüstü Cümü tır-tırı həyətdə saxlayıb axırını – beşinci mərtəbədəki otaqlarına qalxmaq istəyəndə zeytun ağacının altında otura-otura özü də həmin ağac və həmin skamya, onlardan o tərəfdəki böyük həyət krani və üç iydə ağacı, bir az aralıqdakı hay-hayı gedib vay-vayı qalmış iki dəmir zibil yeşiyi, bir az da aralıqdakı suyu qurumuş quyunun paslanmış mancanağı kimi bu həyətin daimi bir hissəsinə çevrilmiş Məmməd kişi Cümünü saxladı:

– Bura bax, – dedi. – Adam dəli olanda özü bilmir ki, dəli olub? Hı? – Sonra, nəhayət ki, Cümünün adını yadına salıb: – Elədi, Cümü? – soruşdu.

Cümü əvvəlcə elə bildi ki, Məmməd kişi (Məmməd dayı, Gözlə-Gəlirəm Məmməd) ona söz atır, amma qocanın uzaqlara zillənmiş və rəngi tamam solub itmiş gözlərinə baxanda başa düşdü ki, Məmməd kişi (Məmməd dayı, Gözlə-Gəlirəm Məmməd) özündən nigarandı...

O gündən on bir ildən artıq keçirdi və Cümü hərdən o günü yadına salanda fikirləşirdi ki, bəyəm o günə də gün demək olar? Axı gün yalnız o demək deyil ki, günəş çıxır, səhər açılır, günorta olur, sonra axşam düşür, günəş batır və gecə başlayır, gün odur ki, yaşayırsan, nəşə edirsən, amma o gün – 1992-ci ilin 8 may günü, erməninin Şuşanı işğal etdiyi, camaatı qırıb qaçırdığı gün – heç cürə gün sözünün içinə sığışmırdı. O gün – camaatın quru canını götürüb qaçdığı o gün Allahın verdiyi gün deyildi, o 8 may günü Şeytanın şuşalılara hədiyyəsi idi, amma şuşalıların Allahın qarşısındakı günahı nə idi ki, Şeytan onlara belə bir hədiyyə edirdi? – Cümü, xüsusən də üç yüz qram araqdan sonra, nə illah edirdi, bu sualın cavabını tapa bilmirdi.

Şuşadan qaçqın düşüb salamat qalanlar gəlib Ağdama yığışdı, sonra hərə gümanı gəldiyi bir yerə, bir qisim də Bakıya üz tutdu və Cümügil o ildən çox idi ki, burada – Buzovnadakı bu fəhlə yataqxanasında qalırdılar. Fəhlə yataqxanası bütünlüklə qaçqınlara verilmişdi və Cümügil altı nəfər – Cümü idi, anası Güllü arvad idi, Sona idi, Cəmilə idi, Qalib idi, bir də Sonanın böyük bacısı Solmaz idi – yataqxananın beşinci mərtəbəsində on altı kvadratmetrlik otaqda qalırdılar. Bu otağın da qapısı beşinci mərtəbədəki o biri otaqların qapısı kimi uzun aralığa açılırdı və o uzun aralıqda, xüsusən yay vaxtı xlor iyində dayanmaq olmurdu, çünki aralığın hər iki başında tualet var idi və mərtəbənin arvadları gecə-gündüz ora xlor tökürdülər ki, üfunət-çirkab aləmi başına götürməsin. Hər halda xlor iyü üfunətdən yaxşı idi və orası da yaxşı idi ki, bu yerlərdə xlordan ucuz şey yox idi.

İzabel Xanukoff artıq yeddinci il idi ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar Üzrə Ali Komissarlığında işləyirdi və kədərli təəssüratlarla dolu çətin işinin müqabilində aldığı maaşın qədrini bildirdi, amma bu dəfə, yəni həmin sentyabr günündən beş gün əvvəl Azərbaycana ezamiyyət sənədlərini və xərclərini alıb Ali Komissarlığın Cenevrədəki ofisindən çıxanda ürəyindəki o Ziba nostalgiyası onu marketlərdən birinə apardı və Cenevrədə qiymətlərin çox baha olmasına baxmayaraq, İzabel Azərbaycanda hansısa bir azərbaycanlı qaçqın qadına bağıslamaq üçün, yəni kiçik və yaraşığı bir şəxsi hədiyyə etmək üçün bir şüşə fransız ətri aldı – "EMPREINTE" və onu hədiyyə kimi gözəl bağlatdırdı.

Əlbəttə, o qaçqın azərbaycanlı qadın bilməyəcəkdə ki, əslində, bu hədiyyə – bir vaxtlar Azərbaycanda yaşamış və Azərbaycan sevgisini özü ilə birlikdə Azərbaycandan min kilometrərlə uzaq bir diyarda qərbə aparmış Ziba Xanukova adlı bir qadının hədiyyəsidir, amma bunun nə dəxli var idi? Əsas məsələ o idi ki, Zibanın ruhu şad olacaqdı.

Həmin sentyabr günündən bir müddət əvvəl məlum oldu ki, növbəti dəfə xaricdən nümayəndələr gəlib qaçqınların həyatı ilə tanış olacaqlar. Fəhlə yataqxanasında yaşayan arvadların bir neçəsi həyətdəki kranın qabağında dayanmışdı və günortalar çox işləndiyi üçün suyu yataqxananın yuxarı mərtəbələrində qaldırmağa nasosun gücü çatmadığına görə, arvadlardan kimisi bir vedrə su doldurmuşdu, kimisi çirkli boşqabları yumuşdu, amma evə (otaqlara) qalxmağa tələsmirdilər. Bu kran yeganə yer idi ki, qaçqın arvadlar orada bir-birindən təzə xəbərləri eşidirdilər, Allahın hər verən gününün qayğılarını, əzab-əziyyətlərini bölüşürdülər, kiminsə, nəyinsə qarasına danışdırdılar, ürəklərini boşaltmağa fürsət tapırdılar.

Kranın arxa tərəfində üç dənə böyük iyda ağacı var idi və kəndin camaatı deyirdi ki, vaxtı ilə buralar başdan-başa neftxuda Məşədi

Ağarəhim Mir Abdulla oğlunun iyda, innab badam və püstə bağı olub, sonra, yəni sovet vaxtı – iyirminci illərdə bura xarabaya dönüb, səksən yaşlı Məşədi Ağarəhimin özünü də bolşeviklər tutub güllələyiblər və bu üç iyda ağacı da ondan və onun o gözəl bağından yadigar qalıb.

Həmin sentyabr günündən bir müddət əvvəl o arvadlar it ləhlədən istinin və evdəki (otaqdakı) nəm bürkünü əlindən o iyda ağaclarının kölgəsində ayaq saxlayıb söhbət edirdilər.

Kolxoz kişinin dul arvadı Xədicə dedi:

– Az, deyirlər xaricdən yenə qəmisiyə gələcək...

– Onların qəmisiyəsi başlarına dəysin!.. Gəlib nağayrajaqlar, az? İndiyədək gəlib-gedib nağayrıblar ki, bunnan sonra da eləsinlər?.. – Bunları da Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişinin arvadı Sürəyya xala dedi.

Sonra o biri arvadların da giley-güzarı bir-birinə qarışdı.

– O qəmisyədəkilər gəlib bir gün burda bizim günümüzdə yaşasınlar, onnan sonrasına baxarıq!..

– Az, bunnar hamısı erməninin şpiyonudu!..

Bu vaxt Cümü ilə Sona yataqxananın yeganə blokundan çıxdılar, Cümü motorollerini işə saldı, Sona da qalxıb kuzova atılmış köhnə ehtiyat təkərin üstündə oturdu.

– Cümü bunu hara aparır, az?

– Teatra!.. Hara aparacaq? Bilmirsən?

– Vallah, bunun heç olmasa tır-tır lafeti var, öz arvadıdı, hara istəyir, ora da aparır! Bizim kişilər neyləsin? Səkkiz nəfər bir otaqdayıq! Sən də qəmisyədən danışırsan! On bir ildi nağayrıb bizə o qəmisyə, hı?

– Düz deyir, dayna! Odu ha, dağ kimi Məmməd indi oturub o sınıq-salxax skamyada bərkədən özü özüylə danışıır!.. Bu da sənin qəmisyə! – Bu son sözləri də Sürəyya xala dedi.

Həmin sentyabr günü Qırmızı xoruzun o vaxtsız banlamağı sübh tezdən Ağadadaşın kefinə soğan doğramışdı və bu azmış kimi, üstəlik, səhər çay-çörəyindən sonra, onlarla üzübüz həyətdə yaşayan Boleşik Bufetçi İbadulla ilə nərd oynayıb dalbadal üç tas uduzdu və bütün

bunlar da azmış kimi, günorta nahar vaxtı evə qayıdanda Balacaxanım bu istirahət günü xüsusi olaraq əri üçün bişirdiyi bir kasa bozbaşı, pomidor-xiyarı, sirkə-badımcanı, duzu, bibəri onun qabağına qoyub:

– Şoğarıbə qalmış xoruz yoxdu, qeyitməyib...

Ağadadaş bütün Buzovnadada ən gözəl çörək bişirən Hacı Əli-ağanın təndirindən təzəcə çıxmış isti çörəyi kasanın içinə – bozbaşın suyuna doğraya-doğraya:

– Bəs toyuqlar? – soruşdu.

Balacaxanım:

– İki yoxdu... Qalanları hindədi, qeyidiblər... – dedi.

Ağadadaş, elə bil, bu bazar günündən o vaxtsiz səhər banının, dalbadal ududuğu o üç tasin hayıfını almaq üçün, ləzzətlə bozbaşdan bir qaşiq ağzına qoyub:

– Hara gedəcəklər? – dedi. – Avtobusa minməyəcəklər ki, qeyidib gələcəklər də...

11

Şuşada Cümü ancaq evdəkilər üçün Cümü idi, çünki onu uşaq-lıqdan evdə belə çağırırdılar, amma eşikdə Cümü – Cümşüd idi, Qızıl Diş Cümşüd.

O zaman ki, Cümü imtahandan kəsilib Şuşaya qayıtdı, ondan sonra universitet xəyallarını birdəfəlik ürəyindən çıxardı, əvvəlcə avtobus profilaktoriyasında motorçu köməkçisi işlədi, sonra o vaxt Stepanakert dedikləri Xankəndində şoferlik kursu oxuyub vəsiqə aldı, "Şuşa - Stepanakert - Şuşa" marşrutu ilə avtobus sürdü və elə onda da ağzının sol tərəfində, dodağının qırağında bir dişinə qızıl koronka saldırdı və əslində Cümü o qızıl dişi Sonaya görə saldırdı.

Cümü Sonaya vurulanda Sona on birinci sinifdə oxuyurdu və Sonanın gözəlliyi get-gedə – qız gözgörəti atə-qana dolduqca – elə bil, Ağadadəli məhəlləsində cavanların başının üstündə qövsi-müqəddəs kimi qövsi-gözəl bir şeyə çevrilirdi.

Sonra Cümü taksiyə keçdi və Cümünün o taksini sürmədiyi yer qalmadı, çünki, xüsusən yay aylarında, Şuşada istirahətdən, müalicədən sonra geri qayıdan imkanlı, yəni taksi tuta bilən müştərilərin biri

Azərbaycanın bu başında, o biri də o biri başında yaşayırdı, elə həftə də olurdu ki, iki dəfə, üç dəfə Bakıya gedib qayıdırdı, hətta neçə dəfə Tiflisə getmişdi, bir dəfə isə Rostovacan gedib çıxmışdı və o vaxt Sona da Cümünü – Qızıl Diş Cümşüdünü seçdi; Cümünün qara "Volqa"nı (taksini) silib par-par işıldadaraq Ağadadəli məhəlləsində Sonagilin ikinci mərtəbədəki evyanının qabağından keçməyi qızı hipnoz elədi, ya qızıl dişinin işıltısı qızın gözünü qamaşdırdı, hər halda onların toyu Ağadadəli məhəlləsində yaddaqalan toylardan biri oldu və o toyda Malbəyli Köhnə Qaval İsgəndər Nuh Nəbidən qalma qavalını qulağının dibinə sıxıb bir "Qarabağ şikəstəsi" oxudu ki, o şikəstə "– İsgəndər daha qocalıb..." – deyənlərin birdəfəlik cavabını verdi və sübut elədi ki, qızıl qaldıqca, qiyməti artır.

– İsgəndər kişi, o tərəflərdə nə var, nə yox? – bunu axşam Boleşik Bufetçi İbadullanın bufetində araç düməyib və indi tək gəlib dəniz kənarındaki qayalıqda oturaraq dənizə baxan Cümü qışqırırdı, guya Malbəyli Köhnə Qaval İsgəndər ona cavab verəcəkdə ki, o tərəflərdə, yəni o biri dünyada nə var, nə yox, orda işləri yaxşı gedir, ya pis?

Şuşadan qaçaq düşəndə erməniyə kömək eləyən rus əsgərinin "Kalaşnikov"u Malbəyli Köhnə Qaval İsgəndəri ortasından biçmişdi və o qaçaqda onun yanında olan Məmməd kişi (Gözlə-Gəlirəm Məmməd) sonralar danışırdı ki, Malbəyli Köhnə Qaval İsgəndərin bədəni ortadan ikiyə bölünmüşdü, qurşaqdan yuxarısı bir tərəfdə idi, aşağısı o biri tərəfdə və həmişəki göy çexollu qaval da eləcə əlində qalmışdı.

Cümünün axşamlar Boleşik Bufetçi İbadullanın bufetindəki araçdan sonra hərdən tək gedib o qayalıqda oturmağı var idi və Cümüdən başqa bundan heç kimin xəbəri yox idi – Cümüdən başqa, bir də ki, o tır-tırdan başqa, çünki hərdən Cümüyə elə gəlirdi ki, o tır-tır da bu quru, adda-budda kollu-koslu Abşeron çöllərinin sahibsiz itləri, pişikləri kimi bir şeydi.

– Ə, sən öl, bir dəfə səni götürüb dənizə atacam! – bunu da Cümü Boleşik Bufetçi İbadullanın bufetindən sonra o qayalıqda oturduğu vaxtlar hərdən motorollərə (tır-tıra) deyirdi, guya ki, o tır-tırın Cümünün qabağında nəşə bir günahı var idi.

Əksinə, Cümü gərək o motorollərin qara tüstü buraxan o paslı borusundan öpəydi, çünki Buzovnadakı fəhlə yataqxanasının beşinci mərtəbəsindəki o altı nəfəri, özü, yəni Cümü heç, o beş nəfəri – Güllü

arvadı, Sonanı, Cəmiləni, Qalibi, Solmazı – dolandıran o kuzovlu motoroller idi. Elə ki, Bakıya gəlib çıxdılar, bu fəhlə yataqxanasında məskunlaşdılar, elə ki, Cümü Bakı taksilərində özünə bir iş tapa bilmədi, elə ki, bir müddət profilaktoriyada, bir müddət də benzin doldurma məntəqəsində günəməzd işləməyindən bir şey çıxmadı, onda Boleşik Bufetçi İbadulladan borc götürdüyü 115 dollara hay-hayı getmiş bu kuzovlu motorolleri aldı, təmir etdi və fəhlə yataqxanasında yaşayan camaatın bir qismi, yəni uşaqlar, qocalar ki, hələ yuxudan durmamışdılar, motorollerin səsinə yuxudan oyanmağa başladı, çünki yarım saat guruldayıb-tırıldayıb söndürdü-yanırdı, sonra işə düşürdü.

Cümü adətən Maştağaya sürürdü, həyətdə heyvan saxlayan ətraf kəndlərin camaatı üçün saman, quru çörək, cürbəcür yemlər, toyuq-cücə saxlayanlar üçün buğda, arpa, yarım alıb motorollerin kuzovuna yığırdı və aparıb ev-ev satırdı. Məsəl üçün, quru çörəyin birini iki yüz manata alırdı, iki yüz əlli manata satırdı, eləcə də yem, arpa və başqa bu kimi şeylər, amma elə ki, yay gəlirdi və imkanlı adamlar öz bağlarına köçürdü, kimsə haranisa təmir etməyə, harasa bərbəzək vurmağa başlayanda, Cümü tır-tırın kuzovuna sement torbası, rəng, mismar, əhəng yığırdı və kəsə yolla Maştağadan Nardarana sürürdü, ordan dəniz qırağı yolla Bilgəhə gəlirdi, Bilgəhdən Zuğulbaya, oradan da Buzovnaya keçirdi, əgər kuzovda satılmamış mal qalırdısa, Şağana, Mərdəkana, Şüvələna sürürdü, axşam təzədən Buzovnaya qayıdırdı və əvvəllər Buzovna bazarında ayın-oyun alıb fəhlə yataqxanasındakı evinə (otağa) gedirdi. Bir il belə keçdi, iki il belə keçdi, o illər ki, "Allah qoysa, sabah qayıdacağıq Şuşaya, birsü gün qayıdacağıq Şuşaya!..", o illər ki, Qalib anadan oldu və Cümü onun adını gələcək Şuşa və ümumiyyətlə Qarabağ qələbəsi şərəfinə Qalib qoydu, amma sonra yavaş-yavaş əvvəlcə Boleşik Bufetçi İbadullanın bufetinə dəyməyə başladı, sonra fəhlə yataqxanasındakı evə (otağa) getdi və Qızıl Diş Cümüşüd hamı üçün Cümü oldu.

12

Son vaxtlar Cümü səhər tezdən hansısa bir səsə – əslində, bu, səs də deyildi, nəşə avaza oxşayan bir şey idi – yuxudan oyanırdı və heç

cürə başa düşə bilmirdi ki, bu, nə səsi? nə avazdı? – dənizin uğultusu deyildi (bunu Cümü dəqiq bilirdi), xəzrinin, ya gilavarın da səsi deyildi, nəşə qarışıq bir avaz idi və bir sübh çağı Cümü yenə bu avaza yuxudan oyanıb yerindən qalxdı, otaqdan çıxıb aralıq axırındakı tualetə getdi və əl-üz yuyanın üst tərəfindən asılmış paslı dəmir çərçivəli köhnə güzgüdə özünə baxa-baxa birdən başa düşdü ki, onu yuxudan oyadan o avaz Malbəyli Köhnə Qaval İsgəndərin onların toyunda oxuduğu o "Qarabağ şikəstəsi" idi, amma İsgəndərin səsi bu dünyadan yox, o biri dünyadan gəlirdi və elə bil, o "Qarabağ şikəstəsi" də illərdən bəri köhnə paltarlarla bir yerdə sandıqda pərçim olub qalmışdı, naftalin əriyib qurtarmışdı və güvə o köhnə paltarlar kimi, "Qarabağ şikəstəsi"ni də yeyib adda-budda dəlik-deşik etmişdi.

Və birdən-birə Sonanın o toy günündəki əndamı gəlib dəmir çərçivəsi paslanmış o güzgüyə qondu, bir müddət – üç saniyə? ya yarım saat? – beləcə güzgüdən Cümüyə baxdı, sonra Cümü yavaş-yavaş yenə də öz əksini gördü və güzgüdəki o əksi Cümünün üzünə bir lopa tüpürdü:

– Niyə onda evlənilib o qızı da bədbəxt elədin, ay zaraza? – dedi.

13

Həmin sentyabr günü Boleşik Bufetçi İbadullanın kefi kök idi, çünki dünən axşam "Neftçi" Finlandiyadan gəlmiş bir komandanı 3-1 hesabı ilə udmuşdu, bu gün də həmin gözəl futbol qələbəsinin davamı kimi, nərddə əli götürirdi və səhərdən bəri bazar günü olduğu üçün, işə getməmiş məhəllə kişilərini, hətta məhəllədə ən yaxşı nərd oynayan hesab olunan və ildə-ayda bir dəfə uduzanda da qızarıb pərtləşdiyindən xoruz kimi az qala adamın gözünü deşməyə hazır olan Avtobus Ağadadaşı da bir-bir udurdu.

Qırx il idi ki, məhəllə adamları da, kənd camaatı da, Buzovnanın, Zuğulbanın və Vişnyovkanın yolarıcında yay-qış həmişə açıq olan bufetin daimi və qeyri-daimi müştəriləri də Boleşik Bufetçi İbadullaya sadəcə "Bufet" deyirdilər və çəkisi 160 kilodan çox olan Boleşik Bufetçi İbadulla ayaq üstə durub nəhəng qarnını qabağa verəndə, bu kişidə həqiqətən bir bufet əzəməti hiss olunurdu. Kəndin

birinci futbol azarkeşi olan Boleşik Bufetçi İbadulla hər dəfə "Neftçi", yaxud respublikanın yığma komandası oynayanda, nə olursa, olsun, istəyir lap bufetinə müfəttiş gəlsin, mütləq Bakıya, oyuna baxmağa gedirdi və elə ki, bizimkilər bir qol vururdu, bufet əzəmətli bu 160 kiloqramlıq bədən yerindən elə hoppanırdı, elə bil, o özü də 160 kiloqram yox, top kimi yüngül bir şey idi.

Həmin sentyabr günü Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra özəlləşdirdiyi bufetində qışqabağı təmir işləri getdiyinə, bu təmir işlərinə də bir vaqon Zirə qarpızını Moskva bazarlarında satıb təzə qayıtmış oğlu Ağasəlim cani-dildən rəhbərlik etdiyinə görə, Boleşik Bufetçi İbadulla həmin sentyabr günü bufetə getməmişdi, küçələrinin həyət qapısı ağzında, bu ilki meyvəsi də dərilib qurtarmış qoca xar tut ağacının kölgəsində nərd oynamaqla məşğul idi və elə ki, Avtobus Ağadadaşgilin Qırmızı xoruzunun itməyi xəbəri gəlib ona da çatdı, gombul barmaqları arasında tutduğu balaca sədəf zərləri xüsusi bir həvəslə atıb:

– Alə, – dedi. – Ağadadaş xoruzu neyniyir?.. – Və zərlərin gətirdiyi növbəti "şəş qoşa"nı görüb gülə-gülə: – Bir evdə neçə xoruz olar?.. İki xoruzun başı bir qazanda qeyniyər begəm? – deyər zarafat etdi.

14

Bir dəfə, səfeh gilavar əsən bir payız axşamı idi və o səfeh gilavara baxmayaraq Məmməd kişi yenə həmin zeytun ağacının altındakı o sınıq-salxaq skamyada oturmuşdu və bu hələ o vaxtlar idi ki, Məmməd kişi ancaq özü özü ilə yox, başqalarıyla da danışırdı, bax, həmin axşam Cümü motorolləri həyətdə saxlayıb yataqxananın blokuna girmək istəyəndə Məmməd kişi ondan soruşdu:

– Bura bax, ə, Cümü, ermənilər müsəlman olsaydı, rusların Amerika yenə onlara qahmar çıxacaqdılar?

15

Gəlib Buzovnadakı bu fəhlə yataqxanasında yerləşəndən sonra, Cümü uzun müddət gecələr yata bilmədi və məsələ təkcə onda deyildi ki, nəm və isti Abşeron havası ilə nəfəs ala bilmirdi və dənizin o

uğultusu da onu yatmağa qoymurdu – bunlar öz yerində, ən başlıcası o idi ki, bir balaca huşa gedən kimi Şuşanın küçələri, bağları, Ağadədəli məhəlləsi gəlib dururdu gözlərinin qabağında və bu – yuxu kimi yuxu deyildi, qarabasma kimi də qarabasma deyildi, amma o anlarda Cümünün nəfəsi daha da ağırlaşdı, havası çətmirdi.

Sonralar gecə gözlərinin qabağına gələndə o rəngli – ən çox da yarpaq yaşılı – Şuşa mənzərələri yavaş-yavaş yox oldu və ümumiyyətlə, uzun müddət heç bir yuxu görmədi, amma axır vaxtlar tır-tır yuxusuna girməyə başlamışdı. Bu gecə də yuxuda tır-tırı gördü. Gördü ki, canını götürüb tır-tırdan qopmaq, qaçmaq istəyir, amma tır-tır onu buraxmır, Cümü qaçır, sürətlə öz-özünə gedən tır-tır da ardınca qova-qova onu izləyir və səksəkə içində yuxudan oyanıb hələ gün çıxmamış həyətə düşdü, zeytun ağacının yanında Məmməd kişinin (Gözlə Gəliyə Məmmədin) boş skamyasında oturdu, bir siqaret çəkdi, sonra gedib tır-tırı işə saldı və tır-tır yarım saat bütün həyətə haray-həşir salıb işə düşdü və Cümü yataqxananın həyətidən çıxdı, bir də axşam saat 9-da - 10-nun yarısında qayalığa gəldi.

Dəniz sakit, qayalıq bürkü idi. Cümü tır-tırı həmişəki kimi bir kənarda saxlayıb qayalığa çıxdı və əlində tutduğu dəmir pivə bankası kimi araq bankasının ağzını açıb isti araqdan beş-altı qurtum içdi. Bu araqları təzə buraxmağa başlamışdılar və qiyməti də su qiyməti kimi bir şey idi, Boleşik Bufetçi İbadullanın bufetindəki 200 qram arağın puluna bunun üçünü almaq olardı, hərəsi də 175 qram, amma deyirdilər ki, bu araq zəhərdir.

Bu dəfə Cümü bankadakı arağın hamısını içdi və özü özü:

– Zəhərdir? – dedi. – Bəs niyə səni öldürmür, ay it oğlu?

16

Şuşa İnternat məktəbində idman müəllimi işləyən Salman indi xəstəxanada gözətçi yeri tapıb, orada işləyirdi və gecələr xəstəxanadan spirt oğurlayırdı, Cümü də Salmanla birlikdə o spirdən içib keflənəndə, növbəti stəkandan sonra üz-gözünü turşudub deyirdi:

– Ə, dərdədən içirəm e, mən, dərdədən! – Sonra da özünün özünə hirsli tuturdu və bu dəfə də özü-özünə deyirdi: – Tüpürüm sənin dərd-

dinə də, özünə də!..

Salman ona təskinlik vermək istəyirdi:

– Hələ demə, ə, niyə özünü söyürsən? Dərdimiz böyükdü də, bə nədi, əlbəttə, dərdədən içirik!..

Cümü qəhərdən boğula-boğula:

– Ə, sən kəs səsinə! – deyirdi. – Spirt oğrusu!

Sonra Salman xəstəxanadan oğurladığı spirti satmağa başladı və daha içməyə vermədi.

17

Bir dəfə – mayın axırları idi və Abşeronda hələ çimmək mövsümü başlamamışdı, dənizin sahilində, Buzovna ilə Zuğulbanın arasındakı qayalıq tamam kimsəsiz, bom-boş olurdu – axşam Cümü yenə Sonanı motorollerin kuzovuna mindirib qayalığa apardı və yenə də o qayalıqda Sonanın solub rəngi məlum olmayan donunun düymələrini aç-aça, Sonanı öpə-öpə növbəti dəfə söz verdi ki, hər şey yaxşı olacaq, arığı da atacaq, bir də heç vaxt Sonanı beləcə qayalığa gətirməyəcək və elə bu vaxt, göydən düşdü, ya qayanın içindən pırtlayıb zühur elədi, bir ağsaqqal kişi – kənd sakini düz onların üstünə çıxdı, əvvəlcə özünü itirdi, sonra toxtayıb:

– Alə, – dedi, – it döyülsüz siz!.. Pişik döyülsüz!.. Adamsuz axı!.. İnsansuz axı!..

Sona döşlərini donunun içinə dürtə-dürtə ayağa sıçrayıb motorollərə tərəf qaçdı və kuzova minib hönkürə-hönkürə çığırdı:

– Biz insan deyilik, biz qaçqınıq!.. Qaçqınıq!.. Qaçqınıq!..

Birdən-birə bütün sifəti təndir közü kimi alışıb yanan Cümü heç bilmədi nə üçün, əlini atıb yerdən ovuc boyda bir qaya parçası götürdü, sonra arxasını onlara çevirib qayalıqdan uzaqlaşan o kişinin ardınca baxdı, bütün varlığı ilə istədi ki, əlindəki daşı öz başına cırıb özü öz beynini dağıtsın, sonra birdən-birə boşalan, taqətdən düşən əlindəki qaya parçasını güclə bir tərəfə tulladı və tır-tıra tərəf getdi.

Uzaqlaşıb qaranlıq içində gözədən itən o kişi yerli adam idi, deyəsən, avtobus sürücüsü idi, adı da deyəsən, Ağarəhim idi, ya Ağadadaş idi, nəşə belə bir şey idi...

18

Sonanın böyük bacısı Solmaz anadangəlmə kor idi və elə ki, ermənilər Şuşaya hücum çəkdi, Şuşada qaçaq düşdü, kim nə tapdısa, ona mindi, şuşalıları köçürən vertolyotda, yük maşınlarında, başqa maşınlarda yer qalmadı, onda hərə canını götürüb bir tərəfə dağıldı, kimi pay-piyada Turşsu meşələrindən keçib Laçına qaçdı, kimi dağlardan enib Ağdama gələ bildi, bir qismi işğalçı gülləsinə tuş oldu, bir qismi girov götürüldü, güllədən və girovdan yayınan bir qisim də elə o meşələrdə, o dağlarda tələf oldu. Ana oğuldan xəbərsiz qaldı, oğul bacıdan, bacı atadan və o vaxt Solmaz da itdi və Cümügil min bir məşəqqətlə gəlib Ağdamda yığışanda Solmazı "gördüm" deyən olmadı, Solmazdan xəbər-əsər çıxmadı.

Bütün bu müsibətlər azmış kimi, Solmazın da sevimli və köməksiz sifəti gecə-gündüz Sonanın gözlərinin qabağından getmirdi və belə məqamlardan birində Güllü arvad dediyi sözlərə özü də inanmayaraq Sonaya toxtalıq vermək istədi:

– Az, özünü üzmə... Dünyada elə möcüzələr olur ki!.. Allah kərimdi!..

Sona burnunun suyunu çəkə-çəkə:

– Allahın üzü dönüb də, bizdən, ay nənə!.. – dedi. – Görmürsən?

Güllü arvad içini çəkdi:

- Boy-y-y, ay qız, əstəğfürüllah de!

Sona:

– Demirəm! – dedi.

Güllü arvad, elə bil, elə bu dəqiqədə, indikindən də pis günə qalacaqlarından qorxub gəlinin yerinə özü həyəcanlı bir canfəşanlıqla:

- Əstəğfürüllah!.. – dedi.

Amma Güllü arvadın o "əstəğfürüllah"ının nəticəsiydi, ya nə idi-sə, onun özünün də inanmadığı o möcüzə həqiqətən baş verdi – Şuşadan qaçdıqları vaxtdan düz on üç gün sonra Solmaz Əsgərardan aşağıda, Qasımlı kəndinin yaxınlığında tapıldı – huşu özündə deyildi, çöldə, bir gilənar ağacının altında yerə sərilib qalmışdı, əyni-başı cırılıb dağılmışdı, arıqlayıb təkcə sümükdən və dəridən ibarət baldırları adda-budda gömgöy göyərmişdi, yalın ayaqları qan içində idi, amma özü sağ idi.

Camaatın sağlam ərindən, oğlundan, qızından xəbər yox idi, amma kor Solmaz gecə-gündüz pay-piyada Şuşa dağlarından enib, ermənilərin gözündən yayınıb Ağdamacan gəlib çıxmışdı və bir neçə gündən sonra danışı bilən Solmaz belə bir söz dedi:

– Allah əlimdən tutub aparırdı məni...

Kor bacısının bu sözü ovdu-ovdu Sonanın bütün beyninə sahib oldu, Sona fikirləşdi ki, yox, Allahın üzü hələ onlardan dönməyib, pis günün ömrü az olar, yenə Şuşaya qayıdacaqlar. Ağadədali məhəlləsindəki evlərində yaşayacaqlar, Cümünün (Qızıl Diş Cümşüdün) qara "Volqa" taksisi yenə gəlib məhəllədə, həyat darvazalarının qabağında dayanacaq, amma günlər keçdi, aylar keçdi, gəlib Buzovnadakı fəhlə yataqxanasında məskunlaşdılar, illər keçdi və Sonanın beyninə sahib olan o hisslər də bütün bu müddət ərzində qaxaca döndü, sonra da ovulub töküldü, amma tamam yox olmadı, çünki o ümid axıracan ovulub tökülsəydi, tamam yox olsaydı, o zaman, ümumiyyətlə, həyat, yaşamaq sona yetəcəkdə.

19

Azərbaycanda bir milyondan artıq qaçqın yaşayırdı, bu insanlar Ermənistanın işğal elədiyi torpaqlardan qaçmışdılar, yüzilliklərdən bəri atalarının, babalarının doğulub, yaşayıb və öldüyü, dəfn edildiyi doğma torpaqlarından məcburi köçkün düşmüşdülər. Bu ölkənin əhalisi cəmi səkkiz milyon idi və bu o deyən söz idi ki, Azərbaycanda hər səkkiz nəfərdən biri qaçqın idi və bu da – dünyada analoqu olmayan bir hadisə idi.

İzabel Xanukoff artıq üç gün idi ki, Azərbaycanda idi və beş il müddətində dünyanın müxtəlif ölkələrində – Somalidən tutmuş Balkanlara – qaçqınlarla çox görüşsə də, növbəti hər görüşün ağır təəssüratı qətiyyətlə azalmırdı. Azərbaycanda – ezamiyyətdə olduğu bu üç gündə də İzabel ölkənin bir neçə bölgəsində qaçqınların çadır düşərgələrində, onların ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrində oldu və hər dəfə qaçqın anaların məişətini, qaçqın uşaqların güzəranını görəndə Cenevrə gölünün sahilindəki o sakit, arxayın yaşayış İzabel üçün Corc Lukasın filmləri kimi bir şey idi, başqa bir planetin, başqa sivil-

zasiyanın həyatına bənzəyirdi.

Həmin sentyabr günü bazar günü olsa da, İzabel əvvəldən planlaşdırdığı kimi, Bakının 35 kilometrliyindəki Buzovna kəndində qaçqınlarla bu səfərinin son görüşünü keçirməyə getdi və onu müşayiət edən rəsmi dövlət məmuru və yerli tərcüməçi qızla birlikdə maşına minməzdən əvvəl məmurdan soruşdu:

– Bu gün bazardı... Onları narahat etməyəcəyik?

Məmur İzabelə baxdı və heç nə demədi, daha doğrusu, İzabel hiss etdi ki, məmur – gödək boylu, arıq və yəqin ki, qaçqınlarla belə görüşləri çox keçirdiyinə görə günün altında yanib qaralmış bu kişi, sadəcə olaraq, deməyə söz tapmadı və qız burasını da hiss etdi ki, verdiyi sualın idiotluğu özünün də yanaqlarını qızdırır...

İzabel ertəsi gün səhər tezdən Cenevrəyə qayıdacaqdı, ona görə də bu son görüşü tez keçirib, axşam da olsa, mütləq Qubaya, Qırmızı Qəsəbəyə getməli istəyirdi, çünki İzabel az qala cismani surətdə hiss edirdi ki, o yerlərə getməsə, heç olmasa birçə saat o yerlərin anasının gözləri ilə baxmasa, Zibanın ruhu ondan inciyəcək, hətta küsəcək və buna görə də Buzovnada fəhlə yataqxanasındakı görüş çox çəkmədi.

Əslində, daha belə görüşlərə qaçqınların da həvəsi və deməyə bir sözü qalmamışdı, çünki nə qədər söz var idisə, bu on-on bir ildə hamısını demişdilər, amma nə olsun? – xaricdən gəldirilər, baxırdılar, hər şeyi öz gözləri ilə görürdülər, başlarını bulayırdılar, hətta eləsi olurdu ki, bax, bu uzun, kürən qız kimi, gözləri dolurdu, elə bu qız kimi də, fotoaparatla şəkil çəkirdilər, bloknotlarında nəsə yazırdılar, sonra da çıxıb gedirdilər – nə dəyişirdi?

Məmməd kişinin arvadı Sürəyyə xala ikinci mərtəbədəki aralıqda həmin uzun, kürən qızın – İzabel Xanukoffun qabağını kəşib və qaçqınların işləri ilə məşğul olan bəzi məmurların: " – Xaricdən gələnlərlə nəzakətli olun." – xahişini də bir tərəfə tullayıb:

– Bura bax, – dedi. – Bizə heç nə lazım deyil! Bizə humanitar yardım da lazım deyil! Onu da aparın ermənilərə verin! Bizə heç nə lazım deyil! A tövbə! Bizə Şuşanı qaytarın! – Sonra üzünü tərcüməçi qıza tutdu: – Az, tərcümə elə! Nətar deyirəm, elə də tərcümə elə! – Və tərcüməçi qız onun sözlərini tərcümə etməyə başlayanda, beşinci mərtəbədən düşüb uşaqlarla birlikdə xaricdən gələn növbəti qonağa tamaşa edən Qalibin – Cümü ilə Sonanın oğlunun – qolundan yapışıb

irəli çəkdi. – Bax, bu Şuşanı görməyib, burda anadan olub! Bunun vətəni bu yataqxanadı! Yataqxana adamın vətəni olar? Yataqxana adamın torpağı olar? – Sonra da aralığın açıq pəncərəsindən əlini uzadıb zeytun ağacının altındakı skamyada oturmış Məmməd kişini göstərərək göstərərək əməlli-başlı qışqırdı, elə bil, Şuşanı erməni yox, bu uzun, kürən qız onların əlindən almışdı. – Odur, bax, – dedi, – mənim kişim on ildə orda oturub özü özü ilə danışırsınız! Nəzər kimi kişi idi! Top atsaydın, yıxılmazdı! – Və daha da bərkdən qışqırdı: – Şuşanı qaytar bizə! Şuşanı!.. Şuşanı!..

Məmməd kişi arvadının səsinə eşidib zeytun ağacının altından soruşdu:

– Nə olub Şuşaya?

Sürəyya xala:

– Heç nə olmayıb Şuşaya! – dedi və özünü saxlaya bilməyib hönkürə-hönkürə qonaqlardan ayrılıb yaşadığı otağa girdi.

İzabel Cenevrədə aldığı şəxsi hədiyyəsini – fransız ətrini – son görüşə saxlamışdı və onu elə bu qadına vermək istəyirdi, amma, doğrusu, onun ardınca otağa girməyə, bu sözlərdən sonra o kiçik hədiyyəni ona verməyə ürək eləmədi və onlar beşinci mərtəbəyə gəlib çıxanda qərribə bir hadisə oldu. Əslində bu, nəşə bir hadisə yox, anı bir hissiyyət idi, bəlkə də haqq dünyasındakı Ziba ilə İzabel Xanukoff arasındakı hansısa bir biobağda, biotəldə yaranan informasiya kimi bir şey idi – İzabel, bir kənardə dayanıb heç nə deməyən və iri, ala gözləri lap dərinlərinəcən kədər içində olan cavan bir qadını görəndə, elə həmin an qıza elə gəldi ki, Ziba bu qadını tanıyır, daha doğrusu, tanıyır-tanınamamağından asılı olmayaraq, bu qadın Ziba üçün doğmadı. Cavan qadının sifətinin gözəlliyi, elə bil, iri və ala gözlərindəki o kədərlə heç cürə barışa bilmirdi, o kədəri heç cürə qəbul etmək istəmirdi və bu da o qadının baxışlarındakı, varlığındakı iniltini daha da görümlü edirdi.

İzabel Xanukoff Cenevrədən alıb gətirdiyi hədiyyəni Sonaya – həmin cavan qadına bağışladı.

20

O balaca bağlama elə gözəl bağlanmışdı, ona elə gözəl bant taxılmışdı ki, onun görünüşü o fəhlə yataqxanasındakı güzərlə heç cürə uyuşmurdu və Cəmilə də, Qalib də maraqlı və həyəcanla o balaca bağlamaya baxırdılarsa da, Güllü arvadı az qalırdı gülmək tutsun.

Xaricdən gəlmiş o uzun, kürən qız çıxıb gedəndən sonra otağa qayıdan Güllü arvad:

– Az, aç görək onun içində nə var elə? – dedi.

Sona əlində tutduğu o balaca bağlamaya taxılmış lentə baxanda uşaq vaxtı hərdən-bir axşamlar Cıdır Düzünə, ya Ərimgəldiyə, ya İstirahət Evinə gəzməyə gedəndə anasının onun iki uzun hörtüyünün ikisinin də ucuna bağladığı qırmızı lentlər birdən-birə gəlib gözlərinin qabağında dayandı və Sonə bağlamayı Solmaza tərəf uzatdı və elə bil, ancaq indi gördü ki, Solmaz kordu, tez əlini geri çəkib bu dəfə də bağlamayı Cəmiləyə tərəf uzatdı:

– Ala, aç...

Cəmilənin on beş yaşı vardı, Cümü onu qucağına alıb Şuşadan qaçanda heç beş yaşı tamam olmamışdı və Cəmilə indiyə qədər əlində belə gözəl balaca bağlama tutmamışdı.

Güllü arvad nəvəsinə:

– Az, aç də... – dedi və bu on illik qaçqınlıq həyatında xaricdən onların güzərlərini görməyə gələn adamlardan daha heç nə ummadığı, heç nə gözləmədiyi üçün əlavə etdi: – İçindən indi safəh bir şey çıxacaq...

Cəmilə:

– Bant mənimdi! – dedi və Qalibə baxdı.

Qalib bu dəfə bacısının sözüünə etiraz etmədi, çünki o gözəl balaca bantın oğlanlara yüz faiz dəxli yox idi.

Güllü arvad:

– Yaxşı, ay qız... – dedi. – Aç!..

Cəmilə yavaş-yavaş və ehtiyatla bağlamayı açmağa başladı və nəhayət ki, açdı, əlində tutduğu qutunun o tərəf-bu tərəfinə baxdı.

Güllü arvad:

– Az, onu da aç... – dedi.

Sona:

– Day onun nəyini açsın? Ətirdi də... – dedi və gülümsədi, sonra da çayniki götürüb otaqdan çıxdı ki, həyətə düşüb krandan su doldursun.

Sona elə gülümsədi ki, elə bil o ətirə yox, fəhlə yataqxanasında məskunlaşdıqları bu on ilə baxıb gülümsəyirdi...

Cəmilə bu hədiyyənin belə bir gözlənilməzliyindən elə çaşdı ki, qutu ilə bərabər, bantı da Güllü arvad verdi və Güllü arvad bir müddət o qaba, o banta baxdı.

Cümü açıq pəncərənin qabağında dayanıb gözlərini həyətdə krandan çaynikə su dolduran Sonaya zilləmişdi və Sonanın bayaqkı o təbəssümü Cümünün içini elə doldurmuşdu ki, Güllü arvadın ətir qabını ona tərəf uzadıb nə dediyini əvvəlcə heç başa düşmədi.

– Ə, səninnəyəm... – Güllü arvad təkrar etdi. – Ala bunu, apar yarmarkada sat, o qıza, – əli ilə pəncərəyə tərəf işarə etdi, yəni ki, Sonaya, – bir babat don al gətir...

Cümü ətiri anasından alıb otaqdan çıxdı.

Güllü arvad onun ardınca:

– Sən dədəyin goru, – dedi. – Pulu arağa vermə!

Cümü:

– Dədəmin goru çoxdan çatdayıb!.. – dedi və tez-tez pilləkənləri düşməyə başladı, elə bil, təkcə bu yerlərdən yox, dünyadan qaçıb canını qurtarmaq istəyirdi.

21

Binə aeroportunun qarşı tərəfində, Bakıdan gələn əsas şose yolun arxasında böyük bir yarmarka Sovet İttifaqı dağıldandan sonra neçə il idi ki, şıdırğı alışı-verişi yerinə çevrilmişdi və burada ayaqqabı mismarından tutmuş taxta fin evlərinə qədər nə istəsən tapıb almaq mümkün idi və qiymətlər də Bakıya, Bakı ətrafı Abşeron kəndlərinə nisbətən xeyli ucuz idi.

Əlbəttə, orda fransız ətrinin də müştərisi tapılacaqdı, onun puluna da Sonaya bir don almaq olacaqdı və elə bu vaxt tualetdəki o paslı güzgüdən baxan Sonə qəfildən gəlib Cümünün gözlərinin qabağında

dayandı və Binə Yarmarkasına sarı sürdüüyü motoroller az qaldı yolundan çıxıb özünü qarşı tərəfdən gələn və içi sənişinlə dolu mikroavtobusa çırpsın.

Sonuncu anda qəzadan qurtaran mikroavtobusun sürücüsü barmağı ilə Cümünü hədələdi və hiddətlə nəsə dedi, Allah bilir, nə söyüş söydü, amma Cümü bunun fərqudə deyildi, içindən qopub gələn bir "niyə?" onun bütün sısqə vücudunu, elə bil, bir çəkisizlik içinə soxmuşdu: gözünün qabağında Sona niyə o paslı güzgüdən ona baxmalı idi, fransız ətri nə zibil bir şeydi ki, Sona onu öz boynuna, sinəsinə vurmasın və niyə, niyə, niyə axı hansı bir oynasqa bunu alıb öz qəhbəsinə verə bilər, amma Cümü həmin pula Sonaya don almalıdı ki, əynindəki süzülüb didilmiş dondan canı qurtarsın?

Niyə?

Niyə?

Niyə axı?

Və elə bil, o tır-tır özü özüne dövrə vurub geri qayıtdı və həmin sentyabr gününün o axşam çağında Cümünü yenə də Buzovna ilə Zugulba arasındakı o sahilə – qayalığa gətirib çıxardı.

Yüngül bir xəzri əsdiyi üçün dənizin ləpələri qayalığa çırpılır, köpüklənə-köpüklənə geri çəkilibdi və elə bil, ləpələrin o ardıcılığı həmin axşam bu yerlərə çökmüş havasızlığı təsdiq edirdi. Cümü birinci dəfə idi ki, bu qayalığa tamam ayıq gəlmişdi və elə bil, dəniz də, bu qayalar da əvvəlkindən də qat-qat artıq dərəcədə yad bir yer idi və qayalıqda oturmuş Cümü bir də onu gördü ki, zır-zır ağlayır, elə ağlaya-ağlaya da əlindəki fransız ətrinin bantını dartıb açmaq, kağızını cırıb tullamaq, şüşəni qutusundan çıxarıb ətirlə bərabər qayalığa çırpmaq istədi və özü özüne:

– Nə zırıldayırsan, ə, əclaf oğlu əclaf?! – dedi.

Görünür, bir az əvvəl bu yerlərdən mal-qara keçmişdi, çünki dənizin iyinə bir təzək iyi də qarışmışdı. Cümü burnunun suyunu çəkə-çəkə əlində tutduğu ətir qutusuna baxırdı və həmin sentyabr gününün axşamı qaribə bir hadisə oldu: birdən-birə, elə bil, o dəniz və təzək iyinə fransız ətrinin də iyi qarışdı (elə bil, Cümü doğrudan da o ətri qayaya çırpmışdı) və güman ki, dünya yaranandan bəri indiyədək Abşeronda heç kimin heç vaxt hiss etmədiyi qarışıq və iyrənc bir qoxu Cümünün burnuna gəldi...

Bu vaxt yüngül xəzrinin qayalığa çırpdığı o yeknəsəq ləpə ardıcılığı içində qart və hirsli bir qaqqıltı eşidildi – hoppanıb qayalığa çıxmış bir xoruz (Qırmızı xoruz!), ardıca da iki anac toyuq, elə bil, bu kimsəsiz sahildə çoxdan bəri adam görmədiyi üçün, düz Cümünün üstünə gəlirdi. Cümü ayağa qalxıb fransız ətrini pencəyinin cibinə qoydu, əli ilə burnunun pərdələrini tutub bərkdən finxırdı, burnunun suyunu qayalığa çırpdı və aşağı enib tır-tıra tərəf getdi.

O iyərnc iy hələ də Cümünün burnundan keçməmişdi və Cümüyə elə gəldi ki, elə bil, pencəyinin cibindəki o fransız ətri də iylənmiş qurbağa ölüsü kimi bir şeydi.

Qırmızı xoruz da, toyuqlar da qaqqıldaya-qaqqıldaya qayalıqdan düşüb onun ardınca getdi.

Motor isti olduğu üçün tır-tır bir-iki dəfə nəbə çəkib tez işə düşdü və o nərələr də Qırmızı xoruzu, toyuqları kənara qaçırmadı, əksinə, daha da bərkdən və daha artıq bir narazılıqla qaqqıldamağa başladılar, elə bil, haray-həşir salırdılar ki, ey insan, bizi burda qoyub hara gedirsən, istəyirsən ki, qurda-quşa yem olaq?

Bu quşlar hardan azıb gəlib bura çıxmışdılar?

Bu boyda Buzovnada onların yiyəsini tapmaq, əlbəttə, müşkül məsələ idi. Son vaxtlar Abşeronda siçovullar çoxaldığı üçün, kol-koslu quru çöllərdə, dəniz kənarındakı qamışlıqlarda tülkü çoxalmışdı, bəzən gecələr buralardan çaqqalların vaqqıldaşması eşidilirdi və bu heyvanlar bir neçə dəfə gecə bu yerlərdən keçib evə gedən tır-tırın da yolunun üstünə çıxmışdı.

Şübhəsiz ki, səhər açılında bu özündənrazi xoruzdan da, onun o toyuqlarından da bu əbləh dünyada ancaq tükleri qalacaqdı. Cümü sağ əlinin barmaqları arasındakı siqaretin tüstüsünü ciyərinə çəkə-çəkə, sol əlini uzadıb quşları qovmaq istədi, amma Qırmızı xoruz, elə bil, elə buna bənd imiş kimi, hoppanıb qanadlarını yelləyə-yelləyə tır-tırın adda-budda quru ot tökülmüş kuzovuna qondu, toyuqlar da eləcə Qırmızı xoruzun ardınca kuzova atıldılar və qaqqıldaya-qaqqıldaya, elə bil, taksi müştəriləri idi, tır-tırın tərpənməyini gözləməyə başladılar.

Cümü yenə finxıraraq burnunun hələ də qurumamış suyunu bu dəfə asfaltın üstünə çırpıb:

– Yaxşı, – dedi, – sizi çaqqal yeyənəcən, elə bizimkilər yeyər. – Sonra, elə bil, özünə bəraət qazandırmaq üçün: – Çaqqallar yeməyə

şey tapacaq! – dedi və tır-tırı sürüb dünyanın çox cansız yerlərindən biri olan bu qayalıqdan uzaqlaşdı.

22

Qırmızı xoruz da, toyuqlar da həyətdən çıxanda adətən küçə qapısının ağzında olurdular, qoca xar tut ağacının dibini, oranı-buranı dimdikləyirdilər, torpağı eşirdilər, sonra elə ki, küçəyə gün düşürdü, hinə isə kölgə gəlirdi, Qırmızı xoruz qabaqda, toyuqlar da onun ardınca hinə qayıdırtdılar, amma bu dəfə qalan toyuqlar hində idi, Qırmızı xoruzdan və onunla itmiş iki toyuqdan isə xəbər yox idi, Balacaxanım bütün məhəlləni, hətta o biri yaxın küçələri, keçmiş Pioner parkını, parkın arxasındakı köhnə stadionu nə qədər axtardı, nə qədər soraqlaşdı, Qırmızı xoruzu və iki toyuğu "gördüm" deyən olmadı.

Gecə düşəndə Ağadadaş, elə bil, Qırmızı xoruz adam idi, onun qarasına:

– Axmaq oğlu axmaq! – dedi. – Bilirdim ki, onun axırı elə belə olacaq!

Balacaxanım Qırmızı xoruzu tapacağına ümidini tamam itirib:

– Heç olmasa, – dedi. – Allah bir yetim-yesirə qismət edəydi onları!..

Ağadadaş:

– O xoruzu ki, mən tanıyıram, o köpəyoğlunun yetim-yesirlə arası yoxdu! – dedi və həmin payız günü birinci dəfə güldü. – Bizi bəyənəmədi, bəy axtarır...

23

İzabel Xanukoff Ali Komissarlığın növbəti illik məruzəsi üçün Azərbaycanla bağlı ona tapşırılmış materialları, bu qıza xas olan səliqə-sahmanla topladı, qeydlərini etdi, bir sözlə, bu ölkədəki işini bitirdi və Ali Komissarlığın Azərbaycandakı nümayəndəliyindən xahiş etdi ki, onu, heç olmasa, bir saatlığa Qubaya, Qırmızı Qəsəbəyə aparsınlar.

Nümayəndəlikdə işləyən cavan və yaraşlıq (həm də hündür boylu!) yerli – azərbaycanlı bir oğlan həvəslə razılıq verdi və onun məşinində söhbət edə-edə, zarafatlaşa-zarafatlaşa Bakıdan 160 kilometr kənarda yerləşən Qubaya, oradan da Qırmızı Qəsəbəyə gətdilər, vaxt az olduğu, qohumlarını da tanımadığı üçün, İzabel xüsusi olaraq heç kimlə görüşmədi, təxminən qırx dəqiqə bu kiçik Qəsəbəni, onun ətrafını gəzdirdi, ayaqqabılarını çıxarıb Qudyalçayın dayaz sahilə boyu bir az o tərəf-bu tərəfə qaçdı və bütün içi ilə hiss etdi ki, ürəyindəki o Zibə nostalgiyasına bir ilıqlıq, bir hərarət gəldi, hiss etdi ki, o, bu kiçik yaşayış məntəqəsini gəzdikcə, buranı hər tərəfdən əhatə edən dağların axşamın alatoranında qaralmağa başlayan ətkəsinə baxdıqca, Qudyalçayın suyunda qaçdıqca Zibənin ruhu şad olur.

Sonra o cavan və yaraşlıq (hündür boylu!) oğlan İzabeli Qubanın Qaşrəş meşəsindəki məşhur kababxanada əsl Qafqaz kababı yeməyə dəvət etdi. 32 yaşına çatdığına baxmayaraq İzabelin indiyə qədər hələ heç bir azərbaycanlı, ümumiyyətlə, heç bir qafqazlı ilə heç bir məhəbbət macərəsi olmamışdı və Quba doğrudan da gözəl bir yer idi, sabah səhər Cenevrəyə yola düşməsinə də hələ bütöv, azad və sərbəst bir gecə qalırdı, ona görə də İzabel Xanukoff o cavan oğlanın dəvətini məmnuniyyətlə qəbul etdi.

24

... çox-çox illər bundan əvvəl Yevlaxdan Bakıya gedən qatar on yeddi yaşlı bir oğlanı işıqlı, hərarətli, sirli-sevincli bir Gələcəyə aparırdı...

... və o qatarın dəmir çarxlarının çukkaçukunu sədası uzaqlardan gələn bir "Qarabağ şikəstəsi" müşayiət edirdi...

13 avqust 2003
Zuğulba

ƏDƏBİYYAT VƏ İNCƏSƏNƏT XADİMLƏRİ ELÇİN YARADICILIĞI HAQQINDA

«Elçində bədii dərk duyğusu güclü və cəlbedicidir. Müxtəlif əhvali-ruhiyyəli, müxtəlif fərdi həyat yolları keçən adamların mənəvi aləminə eyni səviyyədə dərinlikdən nüfuz etmək qabiliyyəti onun yazıçılıq istedadının ən qüvvətli cəhətidir.»

Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov

«Elçinin hekayə və povestlərini oxuyanda qələmindəki özünə-məxsusluğun bədii cizgiləri, dərhal nəzərə çarpır... Elçinin laboratoriyasında yerində istifadə oluna bilən bir çox vasitələr vardır. Hazırda keçmiş, ayıqlıqla yuxunu, həqiqətlə xəyalı, real hadisələrlə nağılı, əfsanəni yanaşı təsvir etmək, daxili dialoqlardan, öz-özü ilə söhbətdən, dramaturji səhnələrdən, mozaik parçalardan, mübaliğə, şişirtmə üslundan istifadə etmək təsvirlərinin emosional qüvvəsini artırır, fikrimizi də bir qədər hərəkətə gətirir... Nüfuzedici bir nəzərlə uzaqlara və dərinliklərə dalmaq, gözə görünən və görünməyən ara pərdələri qaldırmaq əsl mahiyyətə, nüvəyə çatmaq meyli bu yazıçıya xas bir keyfiyyətdir.»

Akademik Məmməd Arif

«Bizi əhatə edən xarici aləm, yaşadığımız evlər, gəzdiyimiz dəniz sahilləri, Bakı dağlarının sarı qumu, dadlı üzüm gətirən meynələri, çadır kimi kölgə salan tut ağacları, çıpaq qayaları Elçinin hekayə və povestlərində daim insan hissələrinin hərarətini, insan ürəyinin romantik çırpıntılarını əks edir; çünki yazıçı onları təsvir xətinə deyil, qəhrəmanlarının həyəcan və iztirablarının, dərin hissələrinin

tərcümanı kimi əsərə daxil edir. Bu təsvirlərin yığcamlığı və təbiiliyi bizi o qədər cəlb edir ki, gözlənilmədən özümüzü başqa aləmdə hiss edirik.»

Mirzə İbrahimov

«Elçin ədəbiyyatşünaslığımızı bu gün də məşğul edən, ayrı-ayrı hallarda sənətsünaslıq və estetik elmləri ilə sərhədlənən problemləri iki aspektdə – həm bədii nəsrin təcrübəsində, həm də onun tədqiqində diqqət və ehtiramla araşdırır, müqayisələr aparır, bədii əsərləri və tənqidi fikirləri, müxtəlif müəlliflərin rəylərini tutuşdurur, nəticə çıxarır, yüksək səviyyəli elmi xülasələr əldə edir... Elçin saxtanı həqiqətdən, elmi-nəzəri mülahizəni doqmatizmdən, ehkamçı və subyektiv fikirlərdən seçməyi bacarır. Belə hallarda o cəsarətlə tənqid edir, amma ehtiram və təvazökarlıq cızığından çıxır.»

*Mehdi Məmmədov
SSRİ xalq artisti, professor*

«Elçinin ədəbi hadisələrə obyektiv yanaşması, yeri düşdükcə kəskin polemikalara girməsi, işin ağırlığından qorxmaması, mühüm elmi-bədii problemlərə nəzəri əsaslarla yanaşması əsərinin («Tənqid və nəsr») sanbalını xeyli artırmış, bu əsəri ləyaqətli bir tədqiqatə çevirmişdir.

Elçin hələ universitetdə təhsil alarkən, mənim tələbəm olmuş, geniş dünyagörüşü, istedadı, fəallığı ilə diqqətimi cəlb etmişdir. Sonralar aspiranturada oxuyarkən, onun bu keyfiyyətləri daha da inkişaf etmiş və o, yaxşı bir müasir ədəbiyyatşünas-mütəxəssis kimi yetişmişdir.»

Mir Cəlal

«Elçin nə dərəcədə oxucuların dərin rəğbətini qazanmış professional bir yazıçıdırsa, o dərəcədə də yüksək səriştəli professional tənqidçi və ədəbiyyatşünasdır... Mən Elçinin keçmiş ümumittifaq mətbuatında – «Literaturnaya qazeta», «Voprosı literaturı», «Drujba narodov», «Literaturnoye obozreniye» kimi nüfuzlu və çox tirajlı qəzet-jurnalların səhifələrində tez-tez dərc etdirdiyi yüksək səviyyəli və milli təəssübkeşlik baxımından qiymətli məqalələri ilə həm klassik, həm də müasir Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğindəki ciddi xidmətlərini xüsusi qeyd etmək istəyirəm.»

Bəxtiyar Vahabzadə

«Çox hörmətli Elçin! Sizin «Parisdə avtomobil qəzası» kitabınıza heyran qalmışam. Sizin yumorunuz, Sizin fantastik notlarınız və lirik verginiz mənim çox xoşuma gəlir. «Mahmud və Məryəm» çox sevdiyim və dəfələrlə oxuduğum kitablardan birini – «Min bir gecə»ni mənim yadıma saldı. Sizin bu əsərinizdə mən Şərqi bütün gözəlliyini, qəddarlığını və ehtirasını tapdım – Siz bu qərribə, gözəl və qorxulu dünyanın atmosferini əla təsvir edirsiniz. Fikirlərimi rus dilində dəqiq və incəlikləri ilə ifadə etmək mənim üçün çox çətindir, daha rus dilini yadırgamışam. Sizin mətnləri oxuyarkən hiss etdiklərimin hamısını fransız dilində yazı bilsəydim...»

*Banin
(Fransa)*

«Alman dilində Elçinin «Mahmud və Məryəm» və «Ağ dəvə» romanlarını oxumuşam. Onun «Ölüm hökmü» romanını isə türk dilində oxumuşam. Məncə, bu roman dünya miqyaslı bir əsərdir. Elçin mənim çox dəyərləndirdiyim azsaylı müasir yazarlardan biridir.»

*Doktor Henrix Fişer
(Almaniya)*

«Elçin xeyirxah qəhrəmanını gözəllik və ülvilik arzusu ilə və bunların həyata keçirilməsi ümidi ilə yaşadır.

Elçin «Qeyri-fantastik hekayələr» silsiləsində göstərir ki, möcüzə təkcə nağullarda yox, həm də real həyatda baş verə bilər; əsl səadət və gözəllik insanın mayasındadır – onun vicdanında, özünə və mənavi borclarına sədaqətli olmaq bacarığındadır.

Elçin sağlam varlığa çıxış yolunu əxlaq-etik planda da axtarır, bunu insanın özü üzərində fantastik, möcüzəli qələbəsində görür».

*Zoya Kedrina
(Moskva)*

«Elçinin bir yazıçı kimi fərdi marağı onun səfərinin ictimai məqsədi ilə həmahəng olmuşdur və nəticədə meydana ciddi və düşündürən bir əsər çıxmışdır...

Elçin «Yaxın, uzaq Türkiyə» əsərində özünü işgüzar bir təşviqatçı kimi göstərir. Türkiyədəki kitabxanalardan arxivlərdən əldə etdiyi məlumat, dövrü mətbuatı hərtərəfli nəzərdən keçirməsi nəticədə etibarilə onun öçerklərinin elmi və faktik sanbalını daha da artırır».

Akademik Həmid Araslı

«Bu bir xoşbəxtlikdir ki, eyni ailə Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyətinə iki parlaq istedad bəxş etmişdir: İlyas Əfəndiyev və Elçin. Mənim əziz dostum İlyas Əfəndiyev böyük dramaturq və nasirdir, onun müasir Azərbaycan ədəbiyyatının və teatr sənətinin inkişafında müstəsna xidmətləri var, o, ən çox oxunan, sevilən Azərbaycan yazıçılarının biridir. Elçin isə başqa bir orijinal istedaddır və təsadüfi deyil ki, Elçinin romanları, povestləri, hekayələri böyük tirajlarla rus dilində, digər xarici dillərdə çap olunmuş, Azərbaycan ədəbiyyatına şöhrət gətirmişdir. O, həm də çox sanballı bir alim-ədəbiyatşünas və tənqidçidir. İlyasın Azərbaycan mədəniyyətində öz xüsusi yeri, Elçinin isə öz xüsusi yeri vardır. Bir cəhəti də qeyd etmək istəyirəm: İlyas Əfəndiyev canı ilə, qanı ilə ədəbiyyata, sənətə

bağlılığı ilə bərabər, həm də görkəmli ictimai xadimdir. Elçin tutduğu rəhbər ictimai vəzifələrdə, yüksək dövlət vəzifələrində həmişə böyük səriştə və enerji ilə, xeyirxahlıq, eyni zamanda prinsipiallıqla geniş mənada Azərbaycan mədəniyyətinə xidmət etmişdir. Bu isə o deməkdir ki, doğma xalqımıza xidmət etmişdir. Bu ata və oğul doğma Azərbaycan xalqımıza xidmət etmişlər. Bu ata və oğul Azərbaycan mədəniyyət tarixində unikal hadisələrdən biridir».

Bəstəkar Tofiq Quliyev

«Elçin sadıq oğuldur, gözü açıq igiddir. Azərbaycan ədəbiyyatını yalnız respublika ölçüsündə deyil, dünya ölçüsündə araşdırır».

Akademik Abbas Zamanov

«Xalq yazıçısı Elçin çoxşaxəli, geniş yaradıcılıq diapazonu, imkanları olan sənətkardır. Onun yaradıcılığı timsalında insanın bədii-estetik dərkə barədə dərin elmi tədqiqat aparmaq olar, sanballı doktorluq dissertasiyası yazmaq olar və bunu Nərgiz xanım Paşayeva böyük ustalıqla sübuta yetirmişdir».

Akademik Fuad Qasımlı

«Elçin çağdaş türk dünyasının böyük yazarlarından biridir. O, Türkiyədə də Bakıdakı kimi məşhurdur və ədəbi-mədəni aləmdə nüfuz sahibidir. Yalnız elə «Mahmud və Məryəm» romanını götürsək, Markesin «Yüz ilin tənhalığı» əsəri Latın Amerikasında ədəbiyyatında hansı yeri tutursa, Elçinin də bu ölməz romanı türk dünyası ədəbiyyatında o yeri tutur».

*Professor Əli Özgəntürk
(İstanbul)*

«Həm Elçinin, həm də Anarın yaradıcılıq dünyalarının formalaşmasında Azərbaycan mənəvi mühitindən başqa, onların atalarının – XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı klassikləri Rəsul Rzanın, İlyas Əfəndiyevin böyük rolu olmuşdur.»

*Çingiz Aytmatov
(Qırğızstan)*

«Türk dünyasına xidmət» mükafatını mən yüksək qiymətləndirirəm və onu böyük yazır Elçinə təqdim etməkdən məmnunluq duyuram.»

*Süleyman Dəmirəl
Türkiyə Respublikasının
doqquzuncu Prezidenti*

«Elçinin əsərləri mənim stolüstü kitablarımdandır.

Elçin romanlarında, povestlərində, hekayələrində həmişə, hətta hakim ideologiyasının fironluq etdiyi sovet dövründə belə, həqiqəti yazmış, həyat həqiqətlərinə şirə qatmamış, bir çox yazıçılarımızda olduğu kimi, Leninin, yaxud Kirovun yalançı surətlərini yaratmağa uymamış, bədii ədəbiyyatın əzəli və ədəbi mövzularına sadıq qalmışdır. Onun əsərləri xalqın qəlbindən xəbər verdiyi üçün, xalqın da qəlbinə yol tapmışdır. Buna görə də o nüfuzlu və sevimli bir yazıçıdır.

Azərbaycan dilinin bütün şirinliyi onun qəlbində və qələmindədir.»

Akademik Fəraməz Maqsudov

«Həyatın acı həqiqətlərdən danışanda da şirin, səmimi, xeyirxah dillə danışmaq ancaq sinəsində şəfqətli sənətkar ürəyi gəzdirənlərə qismət olur ki, Elçin də onların cərgəsindədir.»

Akademik Əziz Mirəhmədov

«Mahmud və Məryəm» romanı çağdaş ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olan nadir əsərlərdəndir...

...Elçinimiz necə sürətlə boy atdı, Doğunu və Batını mənimsəyən parlaq bir ədəbiyyat bilicisinə, filosof qüdrətli nəzəriyyəçiyə çevrildi. Sənin oxucun olmaq çətindir, əziz Elçinimiz! Çünki əsl cəhrəman hökmü ilə saçdığıncilər yığib-yığırdırmaq olmur...».

Xəlil Rza Ulutürk

«Əzizim Elçin! Arzu edirəm ki, sənin dağ yollarına bənzəyən həyat yolun nə qədər çətin olsa da, həmişə yeni yaradıcılıq zirvələrini fəth etməyə özündə güc tapasan!»

*Oljas Süleymenov
(Qazaxıstan)*

«Elçinin maraqlı «Gümüşü furqon» («Bir görüşün tarixçəsi» - red.) povesti H.Mitinin tərcüməsində «Yunost» jurnalında dərc edilmişdir. Gənc müəllifin rus dilində ilk dəfə çap olunmuş bu əsəri bizim jurnalın redaksiya heyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir, ən əsası isə yaxşı oxucu poçtuna malikdir.»

*Boris Polevoy
(Moskva)*

«Elçinin məşhur «Ölüm hökmü» romanı Azərbaycanın düşmənlərinə ölüm hökmü oxuyursa, o böyük epik əsər həm də keyfiyyətcə parlayırsa, siz nə cəsarətlə müasir ədəbiyyata ölü deyirsiniz?!»

İsa Hüseynov

«Elçin tənqidi fəaliyyətə də yazıçı kimi başlamışdır. Lakin tənqidi əsərləri öz canlılığı, kəsəri aktuallığı ilə həmişə ümumi maraq oyatmışdır... O müasirliyi aktualıqla eyniləşdirməyi, hər iki estetik kateqoriyadan sənətkarlıq hesabına sui-istifadə etməyi müasir ədəbiyyatın ən yaralı yeri sayır və bədii ədəbiyyatı sənətkarlıq məsələlərini, tənqidi həmişə onlara vəhdətdə aparır. Bu məqsədlə Elçin müasirliyin əsas ideya-estetik mündəricəsini açır, inandırır ki, həqiqətən müasirliyi, zamanın böyük məsələlərinin daxili ictimai, fəlsəfi, əxlaqi keyfiyyətlərini açmadan onların həqiqi, real, dərin təsvirinə nail olmaq mümkün deyil; əgər müasirlik bugünkü fəlsəfi-əxlaqi yüksəklik səviyyəsində dayanmağı tələb edirsə, sənətkar müasirliyi həmin fəlsəfi-əxlaqi yüksəkliyə daha ucadan baxmağı bacarmaq istedadı deməkdir.»

Akademik Kamal Talıbzadə

«Böyük nasir və dramaturq, ədəbiyyatşünas və tənqidçi Elçin müasir həyatın, real gerçəklikdəki hadisələrin, sarsıntılarının və ümumiyyətlə, bütün vəqələrin mahir müşahidəçisi olmaqla bərabər, həm də keçmiş zamanların, dünyanın ilk baxışdan bəlkə də paradoksal görünən əzəli problemlərinin mahir salnaməçisidir.»

*Professor Dmitru Balan
(Rumıniya)*

«Azərbaycan hekayəçiliyinin ən öndə gedən isimlərindən biri olan Elçinin hekayələrinin Türkiyə ədəbiyyatı üçün «təzə qan» olacağına inanırıq.»

*D-r Yusif Gədikli
(İstanbul)*

«Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük nümayəndələrindən biri olan Elçinin diqqəti dəyişən insani dəyərlərə yönəldən «Ulduzlar altında cinayət» («Qatil») əsəri Azərbaycanın son iyirmi ildə üzləşdiyi mühüm sosial və mədəni dəyişiklikləri uğurlu şəkildə əks etdirməkdədir.»

*Ərtugrul Günay
Türkiyə Respublikasının
mədəniyyət naziri*

«Əziz Elçin! «Mahmud və Məryəm» həm fəlsəfi konsepsiyasının dərinliyi, həm də bədii ifadə baxımında məndə böyük təəssürat yaratdı. Siz əsl ustadınız. Siz məni tamam yüngülcəsinə, heç geriyyə də boylanmadan uzaq dövr insanların dünyasına daxil etdiniz. Siz öz əsas fikrinizi necə də dəqiq müəyyənləşdirmisiniz: böyüklük, əzəmət – istər həqiqi, istərsə də xəyali olsun – öz mahiyyəti etibarilə faciəvidir.»

*Mustay Kərim
(Başqırdıstan)*

«Azərbaycan ilə Türkiyə əbədi dost və qardaş ölkələrdir. Hörmətli Elçin bəyin «Ulduzlar altında cinayət» («Qatil») tamaşası da həmin şərəfli ədəbiyyət yolunda irəliyə aparan əlamətdar bir addımdır.»

*General İsmayıl Haqqı Qaradayı
(Ankara)*

«Elçin dolğun yaradıcılığı ilə həm ədəbiyyat, həm də böyük siyasət sahəsində həqiqətən də məftunedici nəticələr əldə edib»

*Mixail Şvidkoy
Rusiya Federasiyasının
mədəniyyət naziri*

«Dünyada və xüsusi ilə Türk topluluqlarında çox böyük ehtiram qazanan sayın Elçinə türk dünyasına və insanlığa göstərdiyi xidmətlərin davamını diləyirəm.»

*Professor Əli Doğramaçı
Bilkənd Universitetinin rektoru*

«Mən Elçinin bir yazıçı kimi özünəməxsusluğunu əbədi adlandırılan mövzulara belə spesifik milli elementlər gətirməsində, həm də bunu bədii-psixoloji çalarlarla həssas olan oxucunu nəzərə alaraq, incə, ağıllı şəkildə etmək bacarığında görürəm.»

*Alla Marçenko
(Moskva)*

«Türk dünyasının böyük yazarı, professor-doktor Elçin yüzilin yetirdiyi, həm də sadəcə Azərbaycan xalqının deyil, böyük insanların duyduqlarını ədəbiyyata gətirmiş önəmli bir şəxsiyyətdir. Türkiyədə çap olunan «Mahmud və Məryəm», «Ağ dəvə», «Ölüm hökmü», «Şuşa dağlarını duman bürüdü», «Sarı gəlin» kitabları ilə yanaşı, Ankara, Ərzurum, Konya Dövlət Teatrlarında səhnəyə qoyulan «Mənim sevimli dəlim», «Mən sənənin dayınam» və «Mənim ərim dəlidir» adlı pyeslər də xalqımızın böyük məftunluqla oxuduğu və tamaşa etdiyi əsərlərdəndir.

Türk xalqları ədəbiyyatının ulduzu, orta qürur qaynağımız – Elçin».

*D-r Metin Turan
(İstanbul)*

«Seçdiyi mühitin milli və mənəvi koloriti, əlvanlığı, xarakterlərin gerçəkliyi, hadisələr dramatizminin insanların fərdi dünyasının çoxcəhətliliyindən, davranışların gözlənilməzliyindən doğması, iri və xırdalığından, mövqe və həyat platformasından, dünyagörüşün zənginliyi və primitivliyindən asılı olmayaraq, bütün obrazlara humanist münasibət, poetik çoxplanlılıq və rəngarənglik, xüsusi ironik qatla cilalayıb mövzunun real məziyyətlərindən doğan detal və təfərrüatla dolğunlaşmış dil spesifikliyi və özünəməxsusluğu Elçinin bir yazıçı kimi qabarıq keyfiyyətləridir.»

Yusif Səmədoğlu

«Elçin möcüzələri sevir, o zərif və mehriban nağılıdır, o kədərli bir sehrkardır, bərq vuran, qızılı, gümüşü rənglərə üstünlük verən impressionistdir...»

*Lev Anninski
(Moskva)*

«Elçin rəmzdən, bədii-fəlsəfi şərtlərdən, kəskin məcazdan cəsarətlə istifadə edir, psixoloji əhvali-ruhiyyəni detalda əyaniləşdirən mizanlar və cizgilər axtarır, onlara görümlü, baxımlı, obrazlara çevirən epitetlər tapır. Məhz bu epitetlərin təşkil etdiyi bir mozaikada bəzən nağıl və hekayə, əfsanə və həqiqət bir-biri ilə barişə və qaynayıb qarışa bilir... Elçin məhz mənəvi zənginlik və ucalıq mövqeyində psixoloji yekrənglik və birtərəfliliyi tənqid edir, adi adamların həyatında müşahidə etdiyi qeyri-adiliyin gözəlliyi, şəriyyəti haqqında hekayələr söyləyir, «gözəllik uzaqda deyil, həyatımızda, məişətimizdədir» prinsipi ilə hərəkət edərək adi adamların daxilən gizlədib xəlvətdə saxladığı mənəvi keyfiyyətləri hamımız üçün estetik sərvətə çevirir...

... Elçin dramaturgiyamızda ilk dəfə olaraq xaosun, hərəmçiliyin obrazını yaradır! Onların əsasında duran mənəvi, əxlaqi, ideoloji stereotipə, normativ düşüncə və rəftar tərzinə ən müasir, ayıq ədəbi, estetik münasibəti ifadə edir.»

Akademik Yaşar Qarayev

«Elçin daha çox dirijoru xatırladır, o, hissələrdən öz məqsədinə uyğun şəkildə istifadə edir, onları öz istəyinə uyğun axara yönəldir. Elçində «Niyə?», «Nə səbəbə?» sualları xüsusi dəyər kəsb edir, o, insanların ən «şəxsi» sirlərini belə xırdalamağı xoşlayır. Buna görə də Elçinin əsərlərində ən xırda, gözəgörünməz obraz belə az və ya çox dərəcədə, öz dünya tutumunda filosofdur.»

Aydın Məmmədov

«Elçin yaradıcılığı artıq neçə illərdir ki, iki qardaş ölkə arasında mənəvi körpü rolunu oynayır.»

*D-r İldəniz Kurtulan
(İstanbul)*

«Elçinin pyesləri müasir dünya dramaturgiyasının layiqli nümunələridir.»

*Tuncər Cücənoğlu
(İstanbul)*

«Elçin çağdaş türk ədəbiyyatının böyük nümayəndəsidir. Onun yaradıcılığı sübut edir ki, sovet rejimi dönəmində də böyük türk ədəbiyyatının sanballı nümunələrini yaratmaq mümkün olub. Elçinin istedadı rejimin tələblərini üstələyə bilib, insanların daxili aləminə ideolojiden kənar olan gur işıq saçmağı bacarıb. Buna görə də Elçin bu gün Türkiyədə ən populyar yazıçılardan biridir. Son on ildə onun Türkiyədə on beş kitabı nəşr edilib, Ankara, Konya, Ərzurum Dövlət teatrlarında dram əsərləri uğurla tamaşaya qoyulub, əsərləri Türkiyə universitetlərində tədqiqat obyektinə çevrilib. Bu cür uğur Türkiyədə çox az yazıçıya qismət olur.»

*D-r Rahim Tarım
(İstanbul)*

«Elçin parlaq müasir təhkiyə texnikasına sahibdir, o qəhrəmanın daxili monoloqunu virtuozcasına təqdim edir.»

*Svetlana Aliyeva
(Moskva)*

«Düzdür mən Elçinin heç bir pyesində iştirak etməmişəm, amma o, mənim ən çox sevdiyim bir dramaturqdur.»

Həsənağa Turabov

«Elçin müasir Azərbaycan nəsrinin ən parlaq istedadlı nümayəndələrindən biridir. Onun yaradıcılığı mənə olduqca yaxındır.»

Bəstəkar Vasif Adıgözəlov

«Elçin güclü düşüncələrin, incə duyğuların, sarsılmaz sevgilərin yazarıdır. Əsərlərində milli kökə bağlılıq və milli heysiyyət, Azərbaycan xalqının ruhundan uzaqlaşmamaq, mənəvi təmizliyi və saflığı tərənnüm etmək geniş yer tutur. Elçini oxumaq Azərbaycan xalqını yaxından tanımaq, Azərbaycanın uzun illər boyu milli-mənəvi dəyərlər və istiqlal uğrunda apardığı müqəddəs mücadiləni öyrənməkdir.»

*Əbdüllətif Bəndəroğlu
(İraq)*

«Elçini Türkiyədə hər kəs tanıyır, özü də daha çox tanıyır.»

*Çingiz Bektaş
(İstanbul)*

«Elçin möcüzə sevir. İncəsənətin bir dili var: hisslərin və həyəcanların dili. Lakin Elçin üçün möcüzə yalnız fantastika deyil. Bu – narahat, axtarışda olan canlı insan qəlbidir, həyatı dərinədən dərk edən saf və xeyirxah insani münasibətlərdir. Yazıçı çox böyük həssaslıqla və incəliklə öz qəhrəmanlarının ən adi bir hərəkətini, əhval–ruhiyyəsini, hiss və fikirlərini duyub təsvir edən rəssam kimidir.»

*Yevgeni Şklovski
(Moskva)*

«Tarix yalnız elmin şərh etdiyi tarixi fakt deyil, həm də tarixi detaldır. Bədii ədəbiyyatın da aləmi məhz budur. Və tarixi dövrün obrazı bizim şüurumuzda əksərən ədəbiyyatın – Şekspirin tarixi xronikaları, Stendal, Hüqo, Dümanın romanları, Lev Tolstoyun «Hərb və sülh» epopeyası sayəsində yaranır. Öz dövrünün surətini yaratmaqda nəinki Şoloxovun «Sakit Don», ya Aleksey Tolstoyun «Əzablı yollarla» kimi epik əsərləri, eləcə də, məsələn, Yuri Trifonovun «şəhər povestləri» iştirak etmişlər ki, buradakı məişət təfsilatları zaman ötdükə tarixi detal əhəmiyyətini kəsb edəcəkdir. Azərbaycan yazıçısı Elçinin «Ölüm hökmü» adlı yeni romanı da bu cərgədə durur.»

*Yelena Movçan
(Moskva)*

«Məndən soruşurlar ki, Azərbaycan ədəbiyyatından kimləri oxumusunuz? Əsasən şerlər oxumuşam. Füzulini, Nizamini. Bundan başqa Elçini oxuyuram. Bu yaxınlarda Elçinin «Ah, Paris, Paris!..» tamaşasına baxdım. Bütün əsər boyu güldüyümü görən türk səfiri məndən soruşdu ki, axı siz dili başa düşmürsüz, niyə gülürsüz. Dedim, incəsənətin böyüklüyü elə bundadır ki, insanları dilsiz də birləşdirir.»

*Paolo Lembo
(İtaliya)*

«Bu yaxınlarda mən «Literaturniy Azerbaydjan» jurnalının köhnə nömrələrini yerbəyer edirdim və B.Portnovun tərcüməsində Elçinin «Mahmud və Məryəm» romanını yenidən oxudum. Çox böyük zövq aldım, birinci dəfə olduğu kimi, yenə də birnəfəsə oxudum. Bu Azərbaycan Romeo və Cülyettasıdır.»

Yevgeniya Nevmerjüskaya

«Elçinin hekayələrini oxuyanda mən ən qərribə folklor motivlərini xatırlayıram.»

Oleq Loyko
(Ukrayna)

«Elçin ştamlardan qaçır, adi üsullardan qaçır. O, psixoloqdur, O, ən mürəkkəb situasiyalarda belə, «xislət dərinliyinə» daxil olur.»

Vladimir Boborkin
(Moskva)

«525 Kitab» seriyası

Elçin

«Qarabağ şikəstəsi»
(hekayə)

Bakı – Mütərcim – 2009

**«525 Kitab» seriyasından
2009-cu ildə nəşri planlaşdırılan
kitablar:**

Dünya ədəbiyyatından:

- √ İosif Brodski. «Şeirlər, esselər, Nobel nitqi»
- Orxan Pamuk. «Nobel nitqi və esselər»
- Boris Pasternak. Şeirlər və esselər
- Söhrab Sipehri. Şeirlər
- Mişel Uelbek. Şeirlər və esselər
- √ Şota İataşvili. Şeirlər

Azərbaycan ədəbiyyatından:

- √ Anar (bir hekayə)
- √ Elçin (bir hekayə)
- Çingiz Abdullayev (bir hekayə)
- Ramiz Rövşən (seçmə şeirlər)
- Səlim Babullaovlu (seçmə şeirlər)
- İlqar Fəhmi (qəzəllər)